

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Bakalářská práce

Obraz císařovny Alžběty v českém dobovém tisku

Vypracovala: Lucia Kodýtková

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a pramenů, které jsem řádně citovala. Tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu. Zároveň souhlasím s jejím eventuálním zveřejněním v tištěné nebo elektronické podobě.

V Praze dne 21. 6. 2012

.....
podpis

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala vedoucí mé práce Martině Ondo Grečkové, PhDr., Ph.D. za četné rady, inspiraci a vstřícnost. Také bych ráda poděkovala mé rodině a Vladěce Machiánové za podporu a pomoc během mého celého studia.

OBSAH

Úvod	5
1 Žena, doba, média, společnost	7
1.1 České země druhé poloviny 19. století.....	7
1.2 Vývoj českého tisku od roku 1848 do roku 1900.....	13
1.3 Česká žena druhé poloviny 19. století.....	16
1.4 Císařovna Alžběta	20
2 Charakteristika použitých pramenů.....	22
3 Obraz císařovny Alžběty	25
3.1 Panovnice a „Matka poddaných“	25
3.2 Manželka, Matka, Křesťanka	32
3.3 Vzdělaná žena	36
3.4 Rozličné zprávy ze života císařovny aneb Alžběta jako sportovkyně a cestovatelka	38
4 Závěr.....	44

SEZNAM PŘÍLOH

Příloha 1 – Tabulky periodického tisku

Příloha 2 – Ilustrace - Zavraždění císařovny Alžběty v Ženevě

Příloha 3 – Seznam pramenů a bibliografie

Úvod

Výzkumný problém

Tématem mé bakalářské práce je obraz císařovny Alžběty v českém dobovém tisku. Toto téma jsem si zvolila proto, že rakouská císařovna Alžběta byla na svou dobu velmi netradiční panovnicí, která odmítala plnit své vladařské povinnosti, vyhýbala se dvornímu životu a reprezentaci, byla věčně na cestách a žila sama pro sebe, pro své záliby a intelektuální zájmy a svůj kult krásy. Císařovna Alžběta se tak odmítala chovat přiměřeně svému stavu a neplnila žádnou z rolí, které jí přidělily tradice a prostředí: roli oddané milující manželky, roli matky rodiny a roli první reprezentativní osobnosti státu.

Císařovna Alžběta tedy v žádném případě neodpovídala dobovému ideálu panovnice, ženy, matky ani manželky a mě proto bude zajímat jaký obraz císařovny podávají tehdejší společnosti dobová média právě z hlediska její tradiční role panovnice a zároveň matky, manželky a křesťanky. Dále, protože Alžběta byla velmi vzdělanou ženou a zároveň velkou cestovatelkou a sportovkyní, mě bude zajímat jaký obraz o ní dobová média podávají i z těchto hledisek.

Ve své bakalářské práci se zaměřím na české prostředí, tedy na český dobový tisk a českou společnost, a to z toho důvodu, že Češi v této době usilovali o národní emancipaci, vymezovali se i vůči německým obyvatelům českých zemí a mě bude zajímat, jak právě Češi reflektovali Habsburky a osobnost a člena rodiny Habsburků, která se vymykala dobovým konvencím.

Budu analyzovat české dobové prameny od roku 1854 do roku 1900. Toto časové rozmezí jsem si zvolila proto, že roku 1854 se bavorská princezna Alžběta stala rakouskou císařovnou a dne 10. září roku 1898 byla císařovna Alžběta v Ženevě zavražděna italským anarchistou Luigem Luchenicem. Zajímá mě, jestli se obraz císařovny Alžběty, který česká média tehdejší společnosti předkládala, během let měnil a pokud ano, jak a zda se lišil v závislosti na typu pramene a politické ideologii.

O císařovně Alžbětě bylo napsáno velké množství tzv. populárně odborné literatury, která se zabývá zejména jejím životem. Císařovninými nejvýznamnějšími životopisci jsou Egon Caesar Conte Corti¹ a Brigitte Hamannová,² kteří čerpali informace především z pozůstalostí císařovny Alžběty a osob, které s ní byly nějakým způsobem ve styku. Brigitte Hamannová navíc zkoumala i tehdejší denní tisk ze Sbírek tiskovin Rakouské Národní knihovny. Zaměřovala se tedy ve své publikaci i na to, jakým způsobem byla císařovna reflektována německy psaným tiskem.

Mnoho dalších autorů³ pracuje jak s těmito pozůstalostmi, často ale také odkazuje na výše zmíněné autory. Dalo by se tedy říci, že publikace, které reflektují život císařovny Alžběty si jsou v zásadě dost podobné. Z českých autorů se o císařovně zmiňuje, ačkoliv spíše okrajově, především český historik Otto Urban, který se ve své odborné publikaci o Františku Josefovi I.⁴ zabývá jak analýzou císařovnina života, tak i pohledem české společnosti na její osobu. Vychází však rovněž z poznatků Cortiho a Hamannové.

Výjimečným pramenem jsou paměti hraběnky Irmy Sztárayové,⁵ která byla císařovninou dvorní dámou od roku 1894 až do okamžiku císařovniny smrti. Ve svých vzpomínkách líčí poslední léta císařovnina života a její tragickou smrt, jíž byla očitou svědkyní. Dalším

¹ Egon Caesar Conte CORTI, *Alžběta, Zvláštní žena. Podle písemných pozůstalostí císařovny, deníků její dcery a dalších nezveřejněných dokumentů*, z německého originálu „*Elisabeth, Die seltsame Frau*“, přeložili Ingeborg a Milan Churaňovi, Praha 2008

² Brigitte HAMANNOVÁ, *Alžběta. Císařovna proti své vůli*, z německého originálu „*Elisabeth. Kaiserin wider Willen*“, přeložila Věra Macháčková-Riegerová, Praha 1997

³ Mezi ně patří např. Clara TSCHUDI, Gabrielle PRASCHLOVÁ–BICHLEROVÁ, Karel TSCHUPPIK, Martha SCHADOVÁ, Martin SCHÄFER, Sigrid-Maria GRÖSSINGOVÁ

⁴ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991

⁵ Irma SZTÁRAYOVÁ, *Poslední léta císařovny Alžběty. Vzpomínky dvorní dámy*, z německého originálu „*Aus den letzten Jahren der Kaiserin Elisabeth*“, přeložili Milada a Milan Kouřimských, Praha 2005

významným pramenem jsou paměti Eugena Ketterla,⁶ který byl od roku 1894 komorníkem císaře Františka Josefa I. a který ve svých pamětech líčí život Františka Josefa I. a rovněž se také zmiňuje o císařovně Alžbětě.

Tématem císařovny Alžběty v českém dobovém tisku se v Čechách dosud nikdo nezabýval, a proto je mým cílem přispět k porozumění toho, jaký obraz císařovny Alžběty podávala tehdejší společnosti česká média druhé poloviny 19. století.

Výběr vzorku a výzkumná strategie

Ve své bakalářské práci budu pracovat s prameny písemné povahy, které vznikly nezávisle na vlastním výzkumu. Vzorek si volím prostřednictvím účelového výběru, ve kterém se vzorek konstruuje s ohledem na výzkumný problém. Mým výzkumným pramenem bude periodický tisk a to politický a zčásti i nepolitický.

Ve své práci se budu zabývat analýzou novinových článků na základě jejich významů, což by společenské vědy označily za kvalitativní výzkum. Z pohledu historika bych to však charakterizovala spíše jako rozbor diskursu a sémantický rozbor, přičemž budu komparovat jednotlivé prameny. Půjde mi rovněž o konstrukci propagandy v jednotlivých periodikách.

⁶ Eugen KETTERL, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970

1 Žena, doba, média, společnost

V této teoretické části nastíním politickou situaci v českých zemích druhé poloviny 19. století. Dále, protože je mým výzkumným pramenem český dobový tisk, popíši úlohu médií ve společnosti a vývoj českého dobového tisku. Poté se budu zabývat postavením a životem ženy druhé poloviny 19. století a nakonec přiblížím život císařovny Alžběty.

1.1 České země druhé poloviny 19. století

Nyní se tedy zaměřím na politický vývoj v českých zemích ve druhé polovině 19. století. Dne 2. prosince 1848 byl v Olomouci proveden nekrvavý „palácový převrat“. Dosavadní císař a král Ferdinand I. se vzdal trůnu a místo postoupil osmnáctiletému Františku Josefovi I.⁷

V zásadním prohlášení v ústavodárném sněmu v Kroměříži 27. listopadu 1848 se nová vláda vyslovila pro konstituční monarchii. Také panovník, který v manifestu z 2. prosince 1848 se při uspořádání poměrů v říši spoléhal nejen na „pomoc boží“, nýbrž výslovně také na „srozumění s národy“. I když bylo zjevné, že nová vláda i panovník upírají Ústavodárnému shromáždění skutečně konstituční charakter suverénního shromáždění, nevyklučovala se možnost součinnosti a spolupráce mezi dynastií a reprezentanty národů.

Propast mezi panovníkem a „jeho národy“ se rozevřela 7. března 1849, kdy František Josef I. vyhlásil oktrojovanou ústavu, která znamenala upevnění císařské moci včetně centralistického způsobu vlády. Zákonodárnou moc měl vykonávat císař společně s dvoukomorovým říšským sněmem a výkonná moc byla soustředěna v rukou císaře. V tento den byl rozeznán Kroměřížský sněm a národy přestaly být možným spojencem a spoluvůrcem a staly se znovu trpěným a trpným objektem vnějšího panství. Panovník z „vůle Boží“ zvítězil nad panovníkem „z vůle lidu“ a stanovil tak charakter celé své příští dlouhé vlády. Nikdy nevládl se souhlasem „svých národů“.⁸

Kabinetními listy ze dne 20. srpna 1851 František Josef I. v podstatě rozpustil vládu jako kolektivní orgán. Jednotliví ministři byli výhradními správci příslušných resortů a ze své činnosti nadále odpovědní pouze císaři. Za výlučně poradní orgán byla těmito listy prohlášena říšská rada, ustavená zvláštním patentem na jaře téhož roku. V tzv. silvestrovských patentech, publikovaných roku 1851, byly položeny legální základy neoabsolutistického režimu následujícího desetiletí. V prvním z nich byla jako dobově nevhodná a nepřiměřená odvolána oktrojovaná ústava ze 4. března 1849, ve druhém byla zaručena ochrana některých základních občanských práv, potvrzena rovnost občanů před zákonem, přislíbena ochrana státem uznaných konfesí a potvrzeno zrušení poddanství a roboty. Nejdůležitější byl třetí patent, kterým byly zveřejněny tzv. Zásady organického řízení korunních zemí rakouského císařství, tj. vlastní ústava neoabsolutistického státu. Ustanovením složitých pravidel a povolovacích řízení byla značně omezena občanská činnost a naopak posílena kontrolní schopnost státu. Jednotlivé historické země zůstaly formálně zachovány, měly však mít statut správních obvodů – provincií bez jakýchkoli třeba jen formálních znaků politické svébytnosti.

Rakouský vládní systém se stal po smrti knížete Felixe Schwarzenberga v dubnu 1852 režimem zcela suverénní osobní moci Františka Josefa I. Františko-josefínský neoabsolutismus rozvíjel dále schwarzenberské ideje, ale jednotliví ministři včetně Alexandra Bacha, byli přísnými vykonavateli rozkazů jedině a neodpovědně vůle.

Císař propustil v srpnu 1859 několik neoblíbených státních úředníků v čele s Bachem a k projednání státních a finančních záležitostí svolal rozmnoženou říšskou radu. Rada byla sice jmenována panovníkem, ale přece jen znamenala omezení absolutistického režimu, neboť vytváření koncepce státu se mělo dít jen s jejím souhlasem. Většinou z říšské rady byla koncepce jednotného centralizovaného Rakouska odmítnuta a uplatněna koncepce historicko-politických

⁷ Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991, str. 166

⁸ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 41

individualit jako základních a relativně svébytných článků soustátí. František Josef I. respektoval mínění většiny, a toto pojetí také uplatnil v tzv. říjnovém diplomu ze dne 20. října 1860. Říjnový diplom v principu ohlašoval přechod k ústavnosti, uznával oprávněnost volených zástupců veřejnosti spolurozhodovat při správě veřejných záležitostí a výslovně potvrzoval historické zvláštnosti a osobitost jednotlivých částí říše.⁹

Na zákonodárné činnosti se nadále měly spolupodílet volené orgány od nejnižších stupňů až po ústřední parlament. To v praxi znamenalo obnovit činnost obecních, okresních a zemských zastupitelstev a dát novou podobu říšské radě. Způsob volby, rozsah zastoupení, kompetence a další náležitosti pak určovala tzv. únorová ústava, publikovaná 26. února 1861 jako rozvedení Říjnového diplomu a jako konečný akt v reformním díle. Únorová ústava obnovila instituci zemských sněmů, nově zřídila dvoukomorovou říšskou radu v podobě volené poslanecké sněmovny a panovníkem jmenované panské sněmovny.¹⁰

Spokojenost s únorovou ústavou všeobecně nebyla velká. Čechy vysloveně zklamala. Vnitřní politika byla šita na míru německo-rakouského měšťanstva. V důsledku toho začali čeští liberální poslanci jeden po druhém opouštět radu. František Ladislav Rieger ohlásil, že poslanci nesouhlasí s únorovou ústavou a počínají tzv. pasivní rezistenci. Rieger žádal zabezpečení národní rovnoprávnosti, autonomní samosprávy a základních občanských práv. Na Riegra navázal Palacký sérií článků *Idea státu rakouského z jara roku 1865*. Palacký prosazoval historicko-právní federalismus, který podřizoval národnostní otázky státoprávním hlediskům a případnou federaci chtěl budovat v těchto hranicích. Habsburská monarchie měla být federací jednotlivých historicko-politických individualit jako svébytných částí, jež by určitý cíl své suverenity z vlastní vůle přenesly na společný celek. Národnostní problém měl být podřízen státoprávnímu řešení.

Vůdčí představitelé německých liberálů v českých zemích odmítali jakékoli historicko-právní či přirozeno-právní zdůvodnění svébytnosti českých zemí. Jejich vysvětlení vycházelo z historicko-politického pozadí a zdůrazňovalo jednotu českých a rakouských zemí a jejich společnou příslušnost k říši a k Německému spolku.

Dorozumění obou táborů v podstatě nebylo možné kvůli vládní praxi i nově vytvořenému zastupitelskému systému únorové ústavy. Při rozdělení kompetencí mezi zemské sněmy a říšskou radu i při uměle sestavených volebních řádech neodpovídal systém politické reality. Volební systém zkresloval reálné poměry v zemi a Čechy znevýhodňoval. Česká politická reprezentace proto vstoupila od roku 1863 do období klidného odporu, tzv. pasivní rezistence.¹¹

František Josef I. si byl národnostních problémů v českých zemích dobře vědom a byl ochoten na základě teorie historicko-politických individualit vyjít českým přáním vstříc. Dvakrát během krátké doby – nejdříve v roce 1861 a pak znovu v roce 1865 – přislíbil oficiálně zástupcům českého sněmu, že se dá korunovat na českého krále. Proti tomu se ostře ohradili němečtí liberálové a celá situace se ještě zkomplikovala válečnými událostmi roku 1866, jimiž se řešila italská a německá otázka a tak zůstalo v obou případech jen u příslibu.¹²

Za podstatného přispění nového ministra zahraničí habsburské monarchie hraběte Friedricha Ferdinanda Beusta byla na přelomu roku 1866 až 1867 císařsko-královským řezem přetvořena říše v dualistické rakousko-uherské soustátí. V souladu s požadavky většiny uherského sněmu byla plně obnovena uherská státní svébytnost se všemi odpovídajícími právními důsledky. Podstata kompromisu spočívala v tom, že uherské království ze své vlastní vůle a rozhodnutí postupovalo některé kompetence společným říšským orgánům. Jednalo se konkrétně o zahraniční záležitosti a vojenství, vše ostatní zůstávalo výhradně v pravomoci orgánů uherského státu. Symbolickým svorníkem byl společný panovník, který ovšem v Uhrách vládl výlučně z titulu uherského krále. Dne 17. února 1867 byla jmenována samostatná uherská vláda v čele s předsedou hrabětem Guylou Andrássem. Slavnostní korunovací Františka Josefa I.

⁹ Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991, str. 173

¹⁰ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 112

¹¹ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 53

¹² Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 120

a jeho ženy Alžběty dne 8. června 1867 v Budíně – byla to mimochodem jediná korunovace za celou dobu císařovy vlády – tak přestalo existovat Rakouské císařství a vznikla rakousko-uherská říše (monarchie).¹³

Zbytek monarchie byl vyrovnáním s Uhry postaven před hotovou věc a po korunovaci bylo mimo jakoukoli diskusi požadovat nějakou revizi. V přijaté podobě se rakousko-uherský dualismus uskutečnil na úkor všech dalších národních společností monarchie a byl také přijat s rozpačitými či přímo odmítavými projevy.

Česká liberální politika pochopila rakousko-uherský dualismus jako zdvojený centralismus a odmítla ho vzít na vědomí. Tak se také vyslovila většina českého sněmu koncem února 1867 a proto byl sněm rozpuštěn a vypsány nové volby. V nich pod silným tlakem z Vídně zvítězila ve velkostatkářské kurii tzv. ústavověrná strana. Tím byl odpor českého sněmu proti volbám do užší říšské rady zlikvidován. Na to 13. dubna 1867 jménem poslanců přednesl nově zvolenému sněmu F. L. Rieger slavnostní protest, kde byly shrnuty zásady české státoprávní politiky a vysloveny námitky proti postupu vlády. Poté poslanci sněmovnu opustili a začali praktikovat pasivní rezistenci jak vůči říšské radě, tak vůči sněmu. V této době je možné sledovat počátek vnitřního dlouhého procesu rozchodu s monarchií. Vlastenecká veřejnost ztratila v Rakousko důvěru.¹⁴

Česká politická reprezentace, která přešla do rozhodné pasivní rezistence s sebou brzy strhla celou vlnu masových protestů české veřejnosti. Česká rezistence představovala pro Františka Josefa I. skutečně vážný politický problém. I když česká otázka byla z mocenského hlediska méně palčivá než uherská, nebyla zanedbatelným činitelem a její otevřenost byla nepřetržitým zdrojem neklidu. Liberální vídeňská vláda a její podřízené úřady v Čechách se jen s nevalným úspěchem snažily nejrůznějšími prostředky – pronásledováním tisku, zakazováním veřejných shromáždění atd. - lámat českou rezistenci, a svým postupem situaci spíše zhoršovaly. A protože František Josef I. dobře věděl, že v Čechách žije přece jen více Čechů než Němců, změnil své původně odmítavé stanovisko. Stanovil novou vládu v čele s hrabětem Karlem Hohenwartem. Od panovníka dostala tato vláda plnou moc k tomu, aby během roku 1871 provedla takové korektury vnitropolitického systému, které by neměnily nic na zásadách dualismu a nedotkly se výsostných práv uherské koruny, ale současně přijatelně upravily postavení Čech v rámci neuherské části.

Společným úsilím ministrů Hohenwartovy vlády a čelných představitelů obou českých politických stran, tj. jak konzervativní šlechty, tak měšťanské Národní strany, byly vypracovány během několika měsíců zásady česko-rakouského vyrovnání a zaneseny do tzv. fundamentálních článků a s nimi úzce souvisejících dalších dokumentů. Byl uplatněn stejný princip jako v jednání s Uhry: Českému státu byla vrácena všechna jeho suverénní práva a byl v principu uznán jako politický subjekt. Česká společnost byla uznána jako konstitutivní článek státu a z hlediska jazykového a kulturního vývoje byly vytvořeny nesrovnatelně lepší podmínky než dosud. Česko-rakouské vyrovnání mohlo být – a značnou částí veřejnosti také bylo – chápáno jako první krok ke „smíření“ dynastie a české národní společnosti.

A přesto se nadějně vyhlídky během několika dnů rozplynuly. Proti česko-rakouskému vyrovnání se velice ostře vyslovila nejen německá liberální žurnalistika a němečtí parlamentní politikové, nýbrž také vysoce postavené a vlivné osobnosti v císařově bezprostředním okolí v čele s uherským ministerským předsedou Andrássem, a zvláště pak ministrem zahraničí Beustem. V rozhodujících jednáních na ministerských konferencích v posledních dnech října 1871 František Josef I. ustoupil a Hohenwartovu vládu i s vyrovnávacími předlohami nechal padnout. Tento neúspěch však nebyl brán jako mezník s dlouhodobými důsledky, a tak si česká veřejnost přisvojovala krále bez ohledu na formální právní stav.¹⁵

V době voleb do českého sněmu roku 1861 se utvořila neformální česká Národní strana jako volné volební sdružení stoupců českého národně emancipačního programu. Tato strana

¹³ Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991, str. 178

¹⁴ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 75

¹⁵ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 125

usilovala o autonomní státní uspořádání a snažila se sladit české zájmy s postupy dalších národů v monarchii. Hájila program státoprávního spojení zemí koruny české a prosazovala pojetí jediného českého národa. Vedoucí postavení zaujali František Palacký s Františkem Ladislavem Riegrm, ale jejich praktická politika se brzy setkala se zřejmou vnitřní opozicí.

Za vedení Karla Sladkovského a rozhodujícího podílu vydavatele Národních listů Julia Grégra a jeho bratra Eduarda Grégra byla v roce 1874 založena v Praze Národní strana svobodomyslných. Jednalo se o mladočeské hnutí, které se vyčlenilo ze staročeské Národní strany. Svobodomyslní mladočeši nepovažovali totální rezistenci, která se zvrhla v nečinnost a netečnost, za moudrou a požadovali pružnější činný odpor i za cenu určité revize původního státoprávního programu. Jako neřešitelný rozpor pocíťovali skutečnost, že se na jedné straně neměli vůbec účastnit utváření zákonodárné a výkonné moci, a na druhé straně museli fakticky žít v podmínkách, které orgány této moci vytvářely bez nich.¹⁶

V programu se nová strana přihlásila k zásadám vzdělanosti a osvícenosti a současně požadovala důslednou demokratizaci volebních řádů. Mladočeši byli horlivými stoupenci dobových pozitivistických, realistických a materialistických názorů a ostře útočili na „duchovní lenost“ českého prostředí, které nebylo ochotno se v dostatečné míře a s přiměřeným porozuměním novým myšlenkovým proudům otevírat. Požadavek demokratizace volebních řádů směřoval nepokrytě proti české historické šlechtě, dosavadnímu koaličnímu spojenci Národní strany. V podstatě rezignovali na staročeské snahy „vrátit“ šlechtu zpět do národní společnosti a získat ji plně jako přirozenou politickou elitu a chtěli svou vlastní národní reprezentaci budovat zdola z řad zdravého jádra občanské společnosti.

K zásadnímu obratu na české politické scéně došlo po smrti důsledného zastávce pasivní politiky F. Palackého v roce 1876. Hlavním politickým tématem se v českých zemích stávala nutnost společného postupu mladočechů a staročechů. Na českém sněmu roku 1878 se zástupci obou českých stran rozhodli, že vstoupí do českého zemského sněmu. V říjnu 1879 se po šestnácti letech znovu objevili federalističtí poslanci z Českého království v říšské radě. Tak začala doba politicky aktivní. Státoprávní poslanci z Čech a Moravy vytvořili společný Český klub.¹⁷

Cestou speciálního zákonodárství a vládních nařízení se podařilo dosáhnout řady významných změn. Stremayerovými jazykovými nařízeními z 19. dubna 1880, vydanými pro Čechy a samostatně pro Moravu, byla v tzv. vnějším úřadování, tj. při styku strany s úřadem, na celém území obou zemí do značné míry čeština zrovnoprávněna s němčinou. Dne 18. prosince 1880 byla založena Ústřední matice školská na ochranu české výuky pro české děti ve smíšených českoněmeckých oblastech. Otázka jazyka na pražské univerzitě byla zákonem ze dne 28. února 1882 vyřešena rozdělením dosavadní Karlo-Ferdinandovy univerzity na českou a německou s naprosto rovnými právy. Dále byla zřízena anebo postátněna další česká gymnázia, průmyslové a jiné odborné školy. Němečtí poslanci byli zásadně proti těmto nařízením.¹⁸

Další část 80. let se nesla ve střetech českých a německých poslanců jak na českém sněmu, tak na říšské radě kvůli české otázce. Roku 1883 byla po volbách obnovena česká většina na českém zemském sněmu. Češi získávali v této době i významnější úřední pozice. Mezi Čechy a Němci v českých zemích začaly narůstat rozpory. Ukázalo se, že čeští politikové se již plně vymanili z role „prosebníků“ a začali vystupovat jako sebevědomí představitelé ekonomicky zmohutnělého měšťanstva, které mělo zájem se podílet na politické moci nejen v Českém království, ale i v celé monarchii. Němci v českých zemích sledovali tuto změnu s neskrývanými obavami. A to nejen o své dosavadní hospodářské a politické výhody, ale o celé německé Rakousko.

Staročeši začali mezi léty 1887 až 1889 za vedení F. L. Riegra soubor jednání o národnostním smíru s německými liberály, kteří stáli v dané chvíli mimo český sněm. V roce 1889 vedli zástupci německých a staročeských a konzervativních poslanců ve Vídni porady

¹⁶ Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991, str. 198

¹⁷ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 84

¹⁸ Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991, str. 200

o česko-německé dohodě, tzv. punktacích. Během jednání se Němci dožadovali národnostního rozdělení českých zemí na oblast česko-německou a oblast ryze německou. Čeští politikové se chovali k německému návrhu velmi vstřícně a souhlasili s úpravou veřejné správy v českých zemích na oblast podle národnostních kritérií. Výsledkem zasedání bylo sepsaných jedenáct punktů, které měly uklidnit napětí. Z punktů vyplývalo, že Němci budou mít v českých oblastech větší práva než Češi v německých.¹⁹ Vídeňské punktace byly zveřejněny 27. ledna 1890 a vzápětí schváleny poslaneckými kluby jednajících stran.²⁰

Mladočeši označili punktace za politické rozhodnutí, které ohrožuje jednotu Českého království, neboť umožňuje rozdělení země „na dvojí území s dvojí správou a s dvojím právem“. Svým odmítavým postojem získali mladočeši i část staročešů, kteří kritizovali ústupnost punktátorů ve vlastní straně. Staročeská politická síla se na punktacích rozpadla. Většina staročešů však zůstala věrna zásadám své konzervativní politiky a hlásila se dále ke spolupráci s vládou, rakouskými konzervativci, katolickým klérem a aristokracií. Mladočeši poměrně snadno dosáhli, aby se punktační návrhy na květnovém zasedání českého zemského sněmu neprojednávaly. Celkově se vídeňské punktace do praxe nikdy neprosadily. V březnu 1891 získali staročeši ve volbách do českého zemského sněmu jen jeden mandát. Mladočeši se tak dostali do čela politiky.

K mladočešům se hlásila i Lidová strana na Moravě. Tato strana se cítila být „částí svobodomyšlné strany, která je vlastní organizací zemskou“. Poprvé tak vznikl typ vzájemné česko-moravské strany, který ve staročeském období chyběl. České měšťanstvo tak dalo jasně najevo, že chce v Čechách a na Moravě postupovat v trvalé a jednotné součinnosti. Moravská Lidová strana vznikla v letech 1891 až 1892 jako opozice k moravské Národní straně. Vedl ji brněnský advokát a od roku 1893 vydavatel Lidových novin Adolf Stránský. V roce 1896 ve volbách do moravského sněmu se stala nejsilnější českou stranou na Moravě.

Staročeská strana ztratila v roce 1891 a 1895 parlamentní zastoupení a směřovala skoro k zániku. Přesto se staročeši objevili roku 1897 znovu ve volbách. Staročeši zůstali na svých starých požadavcích, odmítajících nacionální nebo sociální radikalismus a trvajících na původním pojetí státoprávního a národního programu a politické činnosti jako odborné záležitosti zvolených. Vůdčí osobností i v této době zůstával F. L. Rieger.²¹

Česká společnost během 80. a 90. let dospěla ke standardu evropské politiky a byla dotvořena její sociální struktura. V důsledku toho se začalo měnit dosavadní politické seskupení a postupně vznikala pluralitní politický systém. Do politického života vstupovali noví politici (např. Josef Kaizl, Karel Kramář), kteří se seskupovali okolo univerzitního profesora filosofie a sociologie T. G. Masaryka. Odmítali staročeskou ústupnost a znepokojoval je mladočeský radikalismus. Zformulovali proto střízlivý program, v němž nežádali likvidaci monarchie, ale její proměnu směrem k širší demokracii. Jejich strana se nazývala realistickou. Sílící nacionalistické nálady v českých zemích druhé poloviny 80. let však jejich tolerantnosti nedaly šanci se uplatnit, a proto se tato skupina snažila spojit nejdříve se staročešy, ale nakonec zakotvila u mladočešů.

Realisté se spolu s mladočešy postavili do opozice proti vídeňské vládě. Na sjezdu svých příznivců roku 1900 ustavili Českou stranu lidovou neboli realistickou. V programu oznámili, že nepodceňují státoprávní české vědomí, že pojmají historické právo národnostně a hospodářsky a že jejich taktika bude směřovat k politické samostatnosti českého národa. Strana měla charakter výběrové reformní buržoazní demokratické strany.

Mimo realistů-lidovců se připravovaly od 60. a 70. let i zárodky dalších nových politických stran, které v 80. a 90. letech začaly konkurovat mladočešům. Patřila k nim Československá sociálně demokratická strana dělnická. Během 90. let si vybuďovala v českých zemích poměrně širokou síť organizací. Tato strana se považovala za stranu dělnickou. Požadovala zrušení kapitalistických výrobních způsobů, vznik socialistických vztahů, bojovala též za osmihodinovou pracovní dobu a za všeobecné hlasovací právo, kterého bylo dosaženo až

¹⁹ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 90

²⁰ Otto URBAN, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991, str. 203

²¹ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 92

roku 1907. Jejímí předními vůdci byli Josef Boleslav Pecka-Strahovský, Ladislav Zápotocký a Norbert Zoula.

Další strany vznikaly štěpením mladočeské strany. Jednou z odnoží byli studenti, radikálnější než nyní již střízlivější mladočeši. Opoziční studenti – pokrokaři se stavěli proti programu mladočechů do té míry, že se nakonec odtrhli. Směřovali myšlenky socialismu a vyhroceného nacionalismu. Na jaře 1890 se pokrokaři postavili proti punktacím a za uskutečnění českého státního práva. Od doby velké Jubilejní výstavy v roce 1891 využívali každé příležitosti k tomu, aby demonstrovali svůj nesouhlas se stávajícími poměry.²²

K rozchodu mladočechů a pokrokářů došlo v letech 1893-1894, po nichž se pokrokařské hnutí v podstatě rozpadlo. Počátkem pádu bylo spojení části pokrokářů s časopisem Omladina a s ním sympatizující dělnickou mládeží. Nová radikální skupina napadala rakouský stát i císařský majestát.

Výsledkem bylo předpokládané „spiknutí proti Jeho Veličenstvu“ a v důsledku toho byl v Praze a okolí v září 1893 vyhlášen výjimečný stav a počátkem roku 1894 následoval monstrproces proti Omladině. Do října 1895, kdy byl výjimečný stav zrušen, byly zastaveny sedmery české noviny, další noviny byly podrobeny zpřísněným cenzurním předpisům a kromě sedmi desítek omladinářů odsoudily výjimečné soudy další stovku osob. Extrémní výstupy českého radikalismu byly ovšem jen krajním projevem jinak zcela reálných a realistických postojů, které zaujímala většina české společnosti.²³

Z části pravicového proudu bývalých pokrokářů a slábnoucího mladočeského radikalismu vznikla roku 1899 Radikálně státoprávní strana. Tato strana spojovala ostrý český nacionalismus s primitivním antisemitismem. Vedle této strany existovala od roku 1897 i Strana radikálně pokroková, hlásící se k buržoazně – demokratickému středu.

V 90. letech se začali sdružovat i agrárníci, kteří svou politiku založili na stavovské ideologii s heslem „Venkov jedna rodina“ a kteří se vyčlenili z mladočeské strany. Roku 1899 byla založena Česká strana agrární. Agrárníci hájili samostatnost českého státu, vystupovali proti zmenšování českých pravomocí na českém sněmu a vyhlásili svou stranu jako radikálně-státoprávní. Oslovovali zejména venkovské obyvatelstvo.²⁴

V boji proti liberalismu a socialismu stály katolické strany, které se začaly mezinárodně utvářet na základě encykliky papeže Lva XII. *Revum novarum* roku 1891 a v českých zemích po oslabení strany staročechů. Na křesťanských světonázorových základech se utvářely dva sociálně odlišné proudy, a to měšťanské katolické strany a křesťansko-sociální strany s lidovým programem.

Po střetech českého a německého obyvatelstva v Praze a proti internacionální sociální demokracii vznikalo po roce 1891 hnutí nacionálně orientovaných dělníků i části středních vrstev. Ti, podporovaní částečně mladočechy, založili roku 1898 Národně-sociální stranu v Čechách, na Moravě, ve Slezsku a Horních a Dolních Rakousích. V jejím čele stanul bývalý pokrokař a redaktor *Národních listů* Václav Jaroslav Kľofáč. Ve svém programu strana uvedla, že bude stát v opozici každé vídeňské vládě a bude podporovat boj české menšiny.²⁵

V české politice tak znamenal konec 19. století dokončení diferenciacie politických stran. Přinesl i nové pohledy na českou otázku. Česká otázka, respektive česko-německé vyrovnání v českých zemích, pronikala do parlamentních a sněmovních vystoupení, do různých shromáždění, a tím do každodenní politiky. Ve snaze vyřešit českou otázku a získat mladočechy, kteří tvořili v novém parlamentu od března 1897 jednu z nejsilnějších politických stran, vydal hrabě Badeni v dubnu 1897 ministerská jazyková nařízení pro Čechy a Moravu, kterými se do značné míry vycházelo vstříc českému požadavku naprosto rovnoprávného užívání obou zemských jazyků v úředním styku. Na rozdíl od starších nařízení z roku 1880, která zrovnoprávňovala češtinu s němčinou v tzv. vnějším úřadování, měla nadále čeština platit

²² Marcela C. EFMERTOVIÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 97

²³ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 226

²⁴ Marcela C. EFMERTOVIÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 98

²⁵ Marcela C. EFMERTOVIÁ, *České země v letech 1848-1918*, Praha 1998, str. 100

na celém území Čech a Moravy také jako vnitřní úřední jazyk. Proto měla být také od 1. července 1901 požadována dokonalá znalost obou zemských jazyků.²⁶

Proti těmto nařízením se postavily všechny německé strany. Odpor německých oblastí proti jazykovým nařízením v českých zemích byl živěn a podporován i německou veřejností v říši. Za dramatických okolností byl nucen Baden pod tlakem všech německých měšťanských stran na konci listopadu 1897 odstoupit. Vnitropolitická krize, ochromující veškerý parlamentní život, přetrvávala v akutní podobě až do konce roku 1899, kdy byla jazyková nařízení odvolána.²⁷

Česká společnost byla v této době sociálně i názorově značně diferencovaná a netvořila jednotný celek. Přitom ale po celou druhou polovinu 19. století česká společnost bojovala o národní cíle a snažila se prosadit jako svébytný politický faktor. Politické neúspěchy vyvažovaly úspěchy v hospodářské oblasti a nebránily tomu, aby se nevyvíjel český kapitál. Čím více buržoazie sílila, čím více rostla její vzdělanost, podnikavost a ekonomická zdatnost, tím více se projevovaly názorové rozdíly mezi jednotlivými podnikatelskými vrstvami, výrobci různých oborů a zájmy městské a venkovské buržoazie. Tím česká buržoazní skupina ztrácela svou soudržnost. Politická diferenciacie české společnosti na konci 19. století tak byla výsledkem složitých sociálních, zájmových a názorových rozporů.²⁸

1.2 Vývoj českého tisku od roku 1848 do roku 1900

Protože jsou pro moji práci velmi podstatná média, tak se nyní krátce zaměřím na jejich význam. Podstatná moc médií spočívá v tom, že se podílejí na socializaci jednotlivce, na jeho včlenění do společnosti, a tím jak na formování jedince, tak na utváření podoby společnosti a vztahů, které v ní panují. Každá společnost si hledá prostředky, jimiž jedinci předkládá hodnoty, o něž se opírá její struktura a fungování, a normy (pravidla), které upravují chování jejích příslušníků. Právě média se stala podstatným nástrojem šíření (prosazování a upevňování) sociálních norem a hodnot, proto se také ve vývoji médií objevují tak časté snahy o jejich ovládnutí, o kontrolu jejich působení a o jejich využití.²⁹

Co se týče povahy vztahu mezi médii a společností, budu vycházet z autoritářské teorie, která popisuje stav, v němž jsou média chápána jako prostředek pro sdělování postojů a názorů nějaké autority (především státu). Podle této teorie média slouží k tomu, aby ve společnosti vytvářela konsensus, tedy žádoucí náhled na to, co se ve společnosti děje.³⁰

Právě v mnou zkoumaném období – ve druhé polovině 19. století - byli novináři povinni psát o císařovně Alžbětě způsobem, který byl v souladu s oficiální dobovou ideologií a tedy obraz, který o císařovně Alžbětě podávali, vypovídá mnoho o hodnotách a normách, které platily pro tehdejší společnost.

Český tisk prošel ve druhé polovině 19. století značným vývojem a já se nyní zaměřím na popis tohoto procesu. Císařský patent z 15. března 1848, který zrušil cenzuru a zavedl úplnou svobodu tisku, znamenal radikální změnu v dosavadních tiskových poměrech v Rakousku a také v Čechách, kde až dosud kromě „Pražských novin“ a několika beletristických časopisů nebyl vůbec známý denní politický tisk v pravém slova smyslu. Po 18. březnu roku 1848 nelze v Čechách takřka mluvit o denním tisku nepolitickém. V této době vznikla celá řada nových politických listů.³¹

Celkový ráz většiny českých listů byl v podstatě týž. Kromě listů, které sledovaly především ztracenou tendenci působit českým jazykem na český lid ve smyslu vysloveně německých politických plánů, a kromě dvou tří listů buď téměř otevřeně reakčních nebo na druhé straně ultraradikálních, sledovaly ostatní české listy v podstatě tentýž cíl: obranu českých snah, udržení

²⁶ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 228

²⁷ O tomto pojednává též Jan GALANDAUER, Miroslav HONZÍK, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1986

²⁸ Marcela C. EFMERTOVÁ, *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998, str. 112

²⁹ Graeme BURTON, Jan JIRÁK, *Úvod do studia médií*, Brno 2003, str. 23

³⁰ Graeme BURTON, Jan JIRÁK, *Úvod do studia médií*, Brno 2003, str. 86

³¹ František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848–1862*, Praha 1930, str. 11

konstituce a práv s ní spojených, a rozdíl byl jen ve způsobu podání. Celková úroveň těchto českých listů byla ve srovnání s poměry v jiných zemích a hlavně ve Vídni velmi slušná.

Tisková svoboda z roku 1848 však neměla dlouhého trvání. Císařský patent, který publikoval oktrojovanou ústavu ze dne 4. března 1849 prohlásil sice, že každý má právo slovem i písmem, tiskem nebo obrazem volně projevat své mínění a že nesmí být tisk postaven pod cenzuru, ale ohlásil současně, že proti zneužití tisku bude vydán represivní zákon. Nedaleká budoucnost ukázala, že pojem zneužití tisku je příliš široký a nejasný, a že záleží jen na vládě, aby pod touto záminkou uvedla tisk v nejtěžší závislost.

Tiskový patent rozhodně znamenal zhoršení dosavadní tiskové praxe. Největším zhoršením dosavadních předpisů bylo ustanovení o kaucích pro politické listy. U každého periodického listu, který pojednával o politických událostech, bylo nutné složit předem jistotné (kauci). Aby byla umožněna spolehlivější úřední evidence listů, ukládal patent vydavatelům povinnost předkládat státnímu návladnictví, resp. krajským úřadům, povinné výtisky všech listů v místě vydávání.

Výjimečný stav, prohlášený v Praze několik dní potom kvůli tzv. květnovému spiknutí, se ukázal být větší překážkou vývoje české žurnalistiky, než nový tiskový zákon. Vojenský režim, který tehdy v Praze zavládl, neměl naprosto pochopení pro jakoukoli svobodu tiskového projevu, a tak byla Praha brzy zbavena nezávislého politického tisku.³²

Hospodářská existence denního tisku byla však brzy ohrožena ještě více, když byla dne 6. září 1850 zavedena císařským patentem vysoká daň z novinových insertů. Po zavedení inzertní daně a v důsledku toho podstatném zdražení novin bylo odebrání novin výsadou pouze majetnějších vrstev, čímž ovšem počet abonentů citelně poklesl.

Dne 6. července 1851 došlo k zavedení systému výstrah, jímž byl nadobro potlačen zbývající svobodný tisk. Ustanovení, že po dvou písemných úředních výstrahách může být nepohodlný list zastaven pouhou administrativní cestou, znamenalo úskalí, přes něž se nemohl přenést žádný list, pokud nechtěl klesnout na úroveň tehdejšího vládního tisku.

Když pak vyšel nový tiskový zákon ze dne 27. května 1852, znamenalo to nejen podržení dosavadních represivních opatření, ale přímo i jejich zhoršení. K založení listu byla nutná koncese, jejíž udělení mohlo být vládou libovolně odepřeno, kauce byly zvýšeny, systém dvojí výstrahy podržen, inzertní daň stále podlamovala hospodářskou základnu listu, a tendence zákona, potlačit projevy opozičního tisku, vládě skutečně přinesla žádaný výsledek.³³

Od roku 1852 byl český denní politický tisk reprezentován jen úředními Pražskými novinami, čili český politický tisk vůbec nevycházel. Rozhodně lépe se tehdy dařilo německému politickému tisku, který se vládním kruhům nezdál tak nebezpečný jako český tisk politický.

V této době, kdy udělení novinářské koncese záleželo pouze na vojenských a později politických úřadech a kdy přísné tiskové zákony znemožňovaly jakýkoli volnější politický projev, to byly hlavně beletristické listy, do nichž se přece jen někdy podařilo propašovat alespoň skrytou úvahu politického rázu. Počátkem ledna 1851 povolilo vojenské komando Ferdinandu Mikovcovi vydávání beletristického týdeníku s názvem Lumír, který se brzy stal nejoblíbenějším českým listem. Když se v březnu 1854 podařilo Mikovcovi dosáhnout povolení k vydávání dvou nepolitických příloh týdně s denními zprávami, stal se Lumír jedinou náhražkou chybějícího politického tisku, ovšem velmi sledovaného pozorností politických úřadů. Mikovcův Lumír byl dost dlouho jediným českým beletristickým časopisem v Čechách.³⁴

Dne 27. října 1857 byl znovu zaveden od roku 1848 zrušený novinářský kolek a zvýšila se inzertní daň. Příjem z inzertů byl tímto však značně snížen a počet odběratelů klesl.

Situaci denního tisku poněkud ulehčila tisková novela ze dne 27. listopadu 1859, tedy již z doby, kdy si vojenské neúspěchy v Itálii vynutily zmírnění dosavadního absolutismu v Rakousku. Toto ulehčení bylo ovšem jen minimální. Tisková novela sice zmírnila represivní systém, povolila dědičnost novinářských koncesí, ale na druhé straně zůstala předpisy

³² František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930, str. 47

³³ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky*, I. díl, Praha 1981, str. 115

³⁴ František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930, str. 69

o urážkách, zesměšňování a obvinění úřadů i soukromých osob.³⁵

Od roku 1860 pozorujeme celkový vzestup počtu periodických listů v Čechách. Dne 1. ledna 1861 vyšel český politický deník *Národní listy*, jejichž redaktorem byl Julius Grégr. *Národní listy* se staly nejrozšířenějším orgánem českého liberalismu, vítězně přetrvaly všechny příští vládní perzekuce a snahy o jejich potlačení. České snahy o povolení politického listu byly tedy konečně splněny. V této době je znatelný citelný pokles prodeje vládních *Pražských novin*, právě v důsledku rozvoje českých politických listů.

Tiskový zákon ze 17. prosince 1862, který vstoupil v platnost 9. března 1863, byl přes své nedostatky po mnoha stránkách značným ulehčením dosavadní spoutanosti periodického tisku v době dřívější administrativní libovůle. Jeho hlavní význam byl v tom, že tisk přestal být v pravomoci politických úřadů a podřídil jej řádným soudům. Dosavadní tíživá preventivní opatření proti „nepohodlnému“ periodickému tisku byla zásadně odstraněna, byl zrušen i systém výstrah a koncesí, a nový právní stav tak přinášel tisku větší právní jistotu.

Nový tiskový zákon však ponechával zeměpanským úřadům stále dost možností omezovat „nepohodlný“ periodický tisk, a další praxe ukázala, že těchto možností bylo proti českému opozičnímu tisku plně využito, zejména v letech 1868 až 1870, kdy prožil český politický tisk nejhorší dobu úředního útisku. Úřední výstrahy, konfiskace, peněžité pokuty z kauce, soudní stíhání a žalářování redaktorů a vydavatelů opozičních listů, zakazování filiálek a prodejen, rušení tiskařských koncesí, zastavování časopisů – to byly zbraně, jimiž úřady postupovaly proti české opozici a jejímu periodickému tisku.³⁶

Zavedení lidových porot pro tiskové procesy roku 1869 přineslo alespoň zčásti uvolnění cenzurní praxe, zejména proto, že úřady musely při konfiskacích postupovat opatrněji, jestliže se chtěly vyvarovat odmítnutí žaloby porotním soudem. Mírná praxe nových porotních soudů byla značným mravním posílením redakcí opozičních listů, jež proto také brzy zostrily protivládní tón. Nová volnější atmosféra měla přirozeně brzy i politické následky. Úspěchem tiskové agitace bylo především to, že při zemských volbách roku 1869 dosáhla státoprávní opozice značného úspěchu.³⁷

Přes všechnu nepřízeň vládních kruhů a zeměpanských úřadů vedl vývoj periodického tisku v Čechách k stále většímu rozkvětu. Přispělo k tomu zčásti také tiskové zákonodárství. Tiskovou novelou z 15. října 1868 byla zrušena suspenze listů, zákonem z 9. března 1869 byly zavedeny tiskové porotní soudy, roku 1874 byla odstraněna tíživá inzertní daň, 9. července 1894 byla zrušena povinnost novinářské vydavatelské kauce, a tím vším se postupně uvolňovala hospodářská situace listů.³⁸

Teprve v dalším období, dne 27. prosince 1899, byl konečně zrušen novinářský kolek a uvolněna tak další cesta rozvoji periodického tisku v Rakousku. Sice ještě potom docházelo k občasné perzekuci opozičního tisku, ale ne již v takové míře, aby to ohrožovalo samu existenci a vývoj tisku.

Kladný výsledek těchto opatření se projevil ve vzrůstajícím počtu titulů a posléze i nákladů českých novin a časopisů. Zatímco v roce 1863 vycházelo u nás 10 politických českých listů a 17 časopisů odborných, v roce 1895 to bylo 120 listů politických a 210 časopisů odborných. Od počátku sedmdesátých let počíná také český politický tisk co do počtu titulů převyšovat tisk německý.³⁹ Od roku 1895 je celkový poměr českého tisku k německému 66:34, což jasně svědčí o velkém národnostním, kulturním i hospodářském pokroku. Převážnou většinu českého politického tisku tvořil tisk opoziční, který byl nejrozšířenější a nejoblíbenější.

³⁵ František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930, str. 58

³⁶ František ROUBÍK, *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*, Praha 1936, str. IX

³⁷ František ROUBÍK, *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*, Praha 1936, str. X

³⁸ František ROUBÍK, *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*, Praha 1936, str. XIII

³⁹ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981, str. 149

1.3 Česká žena druhé poloviny 19. století

Nyní se zaměřím na postavení a život ženy druhé poloviny 19. století, a to z hlediska témat, která považují pro svoji práci za důležitá.

Pro ženu tehdejší doby bylo charakteristické, že se za svého života vždy definovala ve vztahu k muži, tedy k mužskému světu. Mohla být něčí dcerou, sestrou, manželkou, matkou či vdovou. Po celé věky zůstávala – až na nepočtené výjimky – nesamostatnou, nesvéprávnou bytostí. Tuto staletími utvrzenou normu změnila až první světová válka.

Žena jako manželka

Sňatek byl zásadním zlomem v životě ženy. Teprve jím nabyla skutečné vážnosti ve společnosti, stala se „dospělou“, nabyla statusu svého muže a s tím, jak rostla jeho autorita a mocenská pozice, stoupala i úcta, která jí byla prokazována. Byla mu sice podřízena, nicméně její status se ve srovnání se svobodnou ženou podstatně zlepšil. Její další život vyplnila péče o manžela, děti a celou domácnost, ale mnohdy i podíl na výkonu manželova povolání, případně samostatná výdělečná činnost, jíž vylepšovala rodinné finance. Zejména ji ale čekalo dlouhé období, ve kterém se střídala období těhotenství a kojení, období přerušované jen sérií porodů, případně potratů.

V důsledku ekonomických a společenských změn nabývaly od osmnáctého a hlavně v devatenáctém století manželství a rodina nové podoby. Rodina v prostředí středních vzdělaných vrstev přestávala být bezprostředně svázána s výrobními funkcemi. Život soukromý a veřejný se od sebe odděloval, proměňovala se podoba vztahů mezi mužem a ženou, mezi rodiči a dětmi. Muž odcházel za prací mimo domov, žena s malými dětmi zůstala doma.⁴⁰

Rodina sice platila za doménu ženy, ale vedl ji muž coby hlava rodiny, soukromí bylo jeho zázemím, kde si chtěl odpočinout a načerpat nové síly. Žena byla vyloučena nejen z profesního světa a politiky, hierarchie pohlaví se projevovala i uvnitř rodiny, kde byla manželka jednoznačně podřízena manželovi. „Dobrá“ manželka tuto podřízenost brala jako samozřejmost. A dobrá manželka, to byla především dobrá hospodyně. V našich zemích se uvedené změny projevíly v průběhu druhé poloviny 19. století.

Veškerou svou činnost, veškerý svůj čas, dovednosti a sílu měla žena věnovat domu, jeho nejbližšímu okolí a rodině. Zesílila se emocionální funkce rodiny. Postupně převládaly sňatky založené na náklonnosti mezi mužem a ženou a zesílily citové vazby mezi rodiči a dětmi. Manželka měla být nejen ctnostná, pracovitá, čistotná, pořádná a nábožná, ale především šetrná. Spokojenost a prospěch manžela byly prvořadým cílem i na samém konci 19. století. Šlechtické a měšťanské prostředí navíc očekávalo, že manželka bude chotě vhodným způsobem reprezentovat.⁴¹

Společenské změny přelomu 19. a 20. století vytvořily předpoklady pro kvalitativní změny ve vztazích mezi ženou a mužem, ve vztazích uvnitř rodiny vůbec. Narůstající vzdělanost žen, jejich schopnost obstat v zaměstnáních až dosud určených výhradně mužům, začaly podkopávat mužskou dominanci ve společnosti i v rodině. Moderní manželství stavělo méně na dominanci mužské, více na partnerství, lásce a porozumění, na vzájemné tělesné přitažlivosti.⁴²

Žena jako matka

Smyslem, cílem i naplněním manželství byly děti. Mít děti považovali lidé všech dob za naprostou samozřejmost. Porody byly časté, zdaleka ne všechny děti se však dožily dospělého věku. Smrt dítěte braly matky i otcové jako projev boží vůle, kterou odevzdaně přijímali.

Základy k modernímu pohledu na těhotenství položilo osvícenství svým důrazem na rozum

⁴⁰ Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 109

⁴¹ Milena LENDEROVÁ, *K hříchů i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 121

⁴² Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 122

a rousseauovskou apoteózou mateřství. Pod Rousseauovým vlivem se mateřství stalo společenskou hodnotou, narození zdravého dítěte matku povznášelo, potvrzovalo její ženství.⁴³

Narození chlapce zůstávalo po celé 19. století vítanější. Otcové s nadějí očekávali narození syna, dědice erbu, rodinného podniku či alespoň jména. Narození dívky mělo negativní ekonomický důsledek. S každou dcerou v rodině vyvstala otázka věna, což byla do poloviny 20. století, do úplné ekonomické emancipace žen, otázka velmi závažná. Nelze vyloučit, že žena, která přivedla na svět dcery, a žádné nebo jen málo početné potomstvo maskulinní, mohla trpět pocitem selhání.⁴⁴

Navíc ve šlechtickém prostředí bylo ženinou povinností dát rodu dědice, a tak neotěhotněla-li žena v průběhu prvního roku po uzavření sňatku, považovala tuto skutečnost za důvod k znepokojení, případně k léčbě.

Model milující, obětavé, laskavé a všeodpouštějící matky, bytosti, jejímž posláním, ba potřebou je pečovat, bdít a trpět, vydržel hluboko do 20. století.⁴⁵

Žena jako „strážkyně víry“

Představa ženy jako „strážkyně víry“, bytosti hluboce zbožné, matky učící dítě první modlitbě se do značné míry udržela i v průběhu liberalizace a sekularizace společnosti, v době hlubokých přeměn rodinných a společenských vazeb i v době snahy o reformu stávajících církevních struktur. Po celé 19. století takřka nenajdeme příklady individuální ženské vzpoury proti církevním autoritám, tradičním formám zbožnosti nebo paragrafům říšského zákoníku o „rušení náboženství“.⁴⁶

Církev spoléhala na to, že žena povede v rodině i širším okruhu své bližní ke spasení duše. Hluboká zbožnost byla jednou z hlavních ctností, z hlavních atributů řádné ženy, manželky, matky a hospodyně. Měla v tomto směru působit na své okolí, manžela, děti i služebnictvo.

Žena a vzdělání

Dobový názor na ženské vzdělání byl takovýto: Necht' žena nabude určitých vědomostí, ovšem jen tolik, aby jí nebránily v poslání, jež jí přisoudila příroda, totiž přivádět na svět děti a starat se o útulný domov.⁴⁷

Důvodů k pomalému prosazování ženské vzdělanosti bylo několik. Hlavní zábranou byla představa o zbytečnosti ženského vzdělání, zakořeněná ve všech sociálních vrstvách.

V šlechtických, měšťanských a úřednických rodinách byl rozšířený názor, že docházka do veřejné školy je vyhrazena pouze pro děti z hůře situovaných rodin a že společenské postavení zavazuje svěřit děti buď domácímu učiteli, nebo alespoň soukromému ústavu.

Součástí vzdělání dítěte zde byla i společenská výchova, k níž patřil tanec. Nicméně ani náboženství, cizí jazyky, luxusní ruční práce, hudební a výtvarná výchova, umění vést „vznešenou“ domácnost nesměly být zanedbány. Dívkám z vyšších kruhů se tak dostávalo zpravidla lepšího vzdělání, avšak i tak se dbalo na to, aby nebylo zbytečně rozsáhlé.

Skutečnost, že dívky byly vyučovány doma, měla vedle strachu ze špatné společnosti a ohledu na konvence ještě další příčinu: všeobecně se předpokládalo, že za výchovu dívky je odpovědná její matka. Úkolem matky nebylo předat dceři jen znalosti týkající se řízení domácnosti, ale i principy náboženské a mravní. Měla jí vštípit vlastnosti, které byly pro ženu považovány za nezbytné: pokoru, hlubokou víru v Boha, trpělivost, poddajnost. Podle teologů byla morálka, alespoň ta ženská, dědictvím matky. Stejně jako umění vést domácnost.⁴⁸

Manželce, matce a hospodyně mělo náboženství, psaní, čtení a trocha počtů stačit, důležitější

⁴³ Milena LENDEROVÁ, Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, str. 36

⁴⁴ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 32

⁴⁵ Milena LENDEROVÁ, Karel RÝDL, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006, str. 36

⁴⁶ Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 194

⁴⁷ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 39

⁴⁸ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 50

byla schopnost vést domácnost. Tuto nezbytnost nepopírala ani druhá generace českých buditelů, nicméně si byla současně vědoma možnosti ženského podílu na národně-obrozenském programu. Žena měla být nejen spolupracovnicí muže, ale i první vychovatelkou nové generace Čechů, malých vlastenců. Taková matka musí dobře ovládat češtinu a musí se jí dostat poněkud ucelenějšího vzdělání.

Před první světovou válkou už nikdo vzdělanost žen nezpochybňoval. Docházka byla téměř stoprocentní. Dívkám bylo otevřeno nejen vzdělání středoškolské, ale ojediněle usedly také v univerzitních posluchárnách. Ženské středoškolské a vysokoškolské vzdělání však ještě dlouho považovala drtivá většina veřejnosti za nemístný a zbytečný přepych. Navíc odborné vzdělání ženy znamenalo volání po její ekonomické nezávislosti, domyšleno do důsledku, ohrožovalo dominantní postavení mužů, narušovalo strukturu rodiny i zaběhnutý sociální pořádek.⁴⁹

Lékařský konstrukt feminity

V dnešní populaci jsou zdravější a odolnější ženy. Nyní jsme svědky zániku staletími petrifikovaného stereotypu: představy ženy jako bytosti somaticky a následně i psychicky diametrálně odlišné od muže, bytosti slabší, zranitelnější, méněcenné intelektuálně i fyzicky. Údajná tělesná i duševní méněcennost bývala nejpádnejším argumentem, proč se ženy nemohou uplatnit v mužských doménách, v politice, vědě či administrativě. Proč musí být jejich výhradním působištěm domácnost. Proč nepotřebují hlubší vzdělání, nepatří na univerzity, ba ani na střední školy.⁵⁰

Na zrodu uvedeného stereotypu se velkou měrou podílela lékařská literatura, od starověku akceptující ženskou křehkost, slabost a předurčenost k mateřství. Stereotyp nedostatečnosti ženy se udržel ještě po celé 19. století. Definitivní tečku za ním učinily až obě světové války.⁵¹

Podle představ lékařů i veřejnosti byla žena po celý svůj život v podstatě nemocná. Její bytí plynulo mezi menstruací, těhotenstvím a porody, mezi pubertou a menopauzou. Jistě, tvrzení o permanentní chorobnosti ženy nemohlo platit absolutně, stonat směla jen žena přiměřeně zámožná. Chudé se na její zdravotní stav a potíže nikdo neptal, její výkonnost musela zůstat stejná při menstruaci, těhotenství, šestinedělí, kojení i nemoci.

Názoru o trvale nemocné ženě nasvědčovala i ženská úmrtnost, ještě v 19. století vyšší než mužská. Nebyla však důsledkem „přirozené slabosti“ ženského organismu, ale skutečnosti, že dívka byla už od narození po zdravotní stránce vědomě zanedbávána. Panovala totiž zakořeněná představa, že dobře vychovaná dívka se drží doma, a pokud se nepodílí na pracích v domácnosti, sedí sehnutá nad ruční prací, knihou či klavírem. Co se týče stravy, byly dívky i dospělé ženy rovněž diskriminovány. Nedostatečně živěný a málo otužilý organismus vdané ženy vyčerpávaly časté porody. K nevhodné životosprávě přidejme nevhodné oblečení, nízkou úroveň hygieny, v některých případech namáhavou a nikdy nekončící práci. I dívky z dobře situovaných rodin byly vedeny k nepřetržité píli a čínorodosti. Oslabený ženský organismus byl vnímavější k infekčním onemocněním, epidemie zabíjely více žen a dětí než dospělých mužů.⁵²

Ženské sportovní aktivity

Třebaže tradice ženské tělovýchovy sahá do renesance, po celé 19. století zůstávaly tělovýchova a sport záležitostí převážně mužského světa. Ve sportu se dobývalo, bojovalo, poráželo, sport byl záležitostí síly – nic z toho do ženského universa nepatřilo. Zcela maskulinizovaná věda přispěchala na pomoc argumenty založenými na genderových stereotypech: žena je křehká, slabá, „věčně nemocná“.

Ale najdeme i výjimky. V šlechtickém prostředí se dámy věnovaly jízdě na koni, házení míčem a střelbě z luku. Ještě před polovinou 19. století se tělesné cvičení rozšířilo i do

⁴⁹ Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 419

⁵⁰ O tomto pojednává též Daniela TINKOVÁ, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010

⁵¹ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 128

⁵² Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 129

měšťanského prostředí. Zámožná buržoazie si osvojila životní styl šlechty, současně si uvědomila význam tělesného pohybu pro celkový fyzický i duševní stav člověka. Rozšíření tělesných cvičení mezi dívky a ženy naráželo na řadu předsudků. Cvičení ženy na nářadí nepovažovali lékaři ani autorky didaktických spisů za vhodné, doporučovali ženám a dívkám spíše chůzi a dlouhé procházky. Vznikla turistika a cyklistika, která se stala sportem zámožnějších vrstev.⁵³

Ke konci století se však sport a tělesná cvičení stala běžnou zábavou žen, dcer i mladých manželek podnikatelů, úředníků a lékařů. Až na několik „zarytých mravokárců“ se nad ženou-sportovkyní již nikdo nepohoršoval. „Není třeba dokazovat, že potřebuje národ žen zdravých a tělesně vyvinutých, kdežto při dosavadním způsobu vychování dorůstají ženy slabé a často churavé,“ vysvětlovala ženská žurnalistika. Bylo však třeba dodržet jednu zásadu: „Ať ten či onen sport není na újmu cudnosti a ženskosti.“⁵⁴

Sport a tělovýchova ovlivnily významným způsobem postavení ženy. Především do značné míry narušily stereotyp o somatické méněcennosti ženy. Vždyť se chopila většiny sportů, které provozovali muži. Byly významným krokem v emancipačním procesu žen.

Emancipační hnutí v českých zemích

Společnost byla v této době přesvědčena o tom, že jediné místo ženy je v rodině a jejím posláním je mateřství. Žena se mohla projevit nanejvýš jako mecenáška nebo filantropka. Platilo to i pro české země. Filantropie byla oblastí, v níž se začaly angažovat nejprve šlechtičny. Podílely se na zakládání vrchnostenských špitálů a chudobinců a podporovaly chudá náboženská bratrstva.⁵⁵

Dobročinnost, provozovaná šlechtičnou, manželkou či dcerou významného politika, platila všeobecně za činnost hodnou dámy. Filantropické spolky sehrály velmi důležitou roli v genezi ženské sociability. Rakouské spolkové právo totiž nepřipouštělo spolkovou činnost žen, pokud by nebyla zaměřena filantropickým, humanitárním či vzdělávacím směrem.

Filantropie nebyla ženskou emancipací, byla prvním krůčkem k uvědomění si vlastní lidské hodnoty a také vlastních možností. Jako taková neměla k emancipaci příliš daleko. Emancipace přišla do Čech ve srovnání se západní Evropou poněkud opožděně a začala nikoli vymezováním se vůči mužskému světu, ale spoluprací s ním. Po polovině 30. let začali totiž čeští muži vnímat ženu jako spolupracovníci při probouzení národa. Uvedená změna ukončila segregaci pohlaví. Pokusy využít přátelských, milostných a manželských svazků k propagaci vlastenecké myšlenky směřovaly k jedinému cíli, jímž byla postava národně uvědomělé matky, partnerky českého vlastence, která zaručí výchovu jeho dětí, především synů, v národně uvědomělém duchu. Celá počáteční etapa ženského emancipačního hnutí v Čechách se ubírá uvedeným směrem. Rozhodující sférou činnosti ženy zůstává domácnost, ovšem domácnost vlastenecká, v níž od rána do večera zní čeština. Ve veřejné práci, v politice, v ekonomické oblasti, tam všude zůstávají ženy ještě velmi dlouho mimo mužský svět.⁵⁶

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století se do popředí českých feministických aktivit dostává nová generace. Na rozdíl od generace svých matek však byly sebevědomější, energičtější, byly si vědomy vlastní hodnoty a některé z nich dokázaly v případě potřeby na manželský svazek rezignovat či se vzepřít jeho příliš ubíječícímu rámci.

Český feminismus byl ještě v posledních desetiletích 19. století nevýrazný. Přesto ho společnost, v níž udávali tón muži, odmítala. Kořeny této skutečnosti je třeba hledat už v první fázi formování moderní české společnosti, kdy šlo o emancipaci národní, feminismus byl tehdy velmi krotký. Jakmile nebylo pochyb o existenci moderního českého národa, přišla zákonitě na pořad dne emancipace ženská, otázka ekonomické a sociální rovnosti žen. Tu však nejpřednější

⁵³ Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 272

⁵⁴ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 149

⁵⁵ O tomto pojednává rovněž Pavla HORSKÁ, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999

⁵⁶ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 236

osobnosti českého národa odmítli a přiklonili se k všeobecně panujícímu názoru průměrného českého muže druhé poloviny 19. století, že „ženská patří k vařečce.“⁵⁷

1.4 Císařovna Alžběta

Protože se v této práci zabývám obrazem císařovny, tak nyní stručně nastíním její život. Alžběta Amálie Evženie, jíž nejbližší oslovovali Sissi, byla princeznou z rodu Wittelsbachů, který vládl od 12. století až do konce první světové války v Bavorsku. Narodila se na Štědrý den roku 1837 v Mnichově. Byla dcerou vévodkyně Ludoviky, jejíž otec byl bavorský král Maxmilián I. a dcerou bavorského vévody Maxmiliána, který pocházel z vedlejší linie rodu Wittelsbachů.⁵⁸

Dne 24. dubna 1854 byla bavorská princezna Alžběta provdána za rakouského císaře Františka Josefa I. Roku 1855 přivedla na svět dceru Žofii, roku 1856 dceru Giselu. Sophie ve dvou letech zemřela. Tato událost Alžbětu hluboce zasáhla a ovlivnila, protože se od této chvíle vzdala dalšího výchovného úsilí. Roku 1858 porodila tolik očekávaného a vytouženého syna a následníka trůnu prince Rudolfa, který se 30. ledna roku 1889 zastřelil v loveckém zámku Mayerlingu.

Alžběta se cítila být ve Vídni velice osamělá a nešťastná a činilo jí značné potíže dodržovat španělský dvorní ceremoniál a vystupovat jako císařovna. Začala se čím dál více stahovat do sebe, roku 1860 onemocněla vážnou plicní chorobou a na doporučení lékařů odjela na ostrov Madeira. Po dvou letech se Alžběta vrátila jiná. Zbavila se své „přísloušné“ plachosti, získala sebevědomí a začala prosazovat stále více svou vůli a odmítala se podřizovat zásadám zformalizovaného dvorního života. V této době získala Alžběta díky své kráse světovou proslulost. Dobře o tom věděla a péči o svůj zevnějšek věnovala většinu času. Celý pozdější vývoj ukázal, že Alžběta byla nejen velice krásná, ale také dostatečně sebejistá a inteligentní žena, která si vybojovala neslýchané privilegium – fakticky „nebýt císařovnou“. Alžběta se považovala výhradně za soukromou osobu, pěstovala svou individualitu a vyhýbala se přímo úzkostným způsobem veškeré reprezentaci. Projevovala-li dobročinnost, pak jen jako soukromá osoba. Pomáhala neorganizovaně a nenápadně.⁵⁹

V šedesátých letech zasáhla Alžběta poprvé a zároveň naposledy do světové politiky. Angažovala se ve prospěch Rakousko-Uherského vyrovnání, ke kterému došlo roku 1867. I když se vlastních jednání okolo dualismu sama nijak neúčastnila a přímo do nich nezasahovala, zaujala jednoznačně „uherské stanovisko“ a osobně je prosazovala u svého manžela. Její příznivý vztah k Uhrám se začal hlouběji utvářet od roku 1863, kdy se začala učit maďarsky a v jejím bezprostředním okolí se častěji objevovaly maďarské dámy, které jí uváděly do uherských reálií. Uhry se pro ni, vedle rodného Bavorska, staly druhou zemí ve střední Evropě, kde se Alžběta vždy cítila uvolněná a spokojená.⁶⁰

Po korunovacích se Alžběta rozhodla darovat Uhrám korunovačního potomka. Roku 1868 porodila v Budíně dceru Marii Valerii, která byla označována za „dítě vyrovnání“.⁶¹ Na rozdíl od svých starších dětí byla Alžběta pro Marii Valerii skutečnou matkou, jíž zahrnovala opravdovou péči. Alžběta tak vyhověla požadavkům, které na ní společnost kladla, totiž být matkou, avšak pouze v případě, že si to sama zvolila. Odmítala jim dostát, když se k nim cítila být povinována. Na jejím způsobu života se však ani po uherském vyrovnání nic nezměnilo.

Alžběta měla od druhé poloviny 70. let pověst znamenité sportovkyně. Od mládí jí znali příslušníci její společnosti a zasvěcení odborníci jako vynikající jezdkyň. Ráda se také věnovala turistice nebo gymnastickému cvičení.

⁵⁷ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 259

⁵⁸ Egon Caesar Conte CORTI, *Alžběta, Zvláštní žena*, Praha 2008, str. 11

⁵⁹ Brigitte HAMANNOVÁ, *Alžběta. Císařovna proti své vůli*, Praha 1997, str. 130

⁶⁰ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 129

⁶¹ Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 130

Všeobecně se o Alžbětě vědělo nejen to, že byla dobrou sportovkyní, ale také to, že byla ženou sečtělou a vzdělanou, mezi jejíž zájmy patřily zejména jazyky, i když s ohledem na Františka Josefa I. nebývá tato stránka její osobnosti nijak zvlášť zdůrazňována. Skutečnost, že odmítala být císařovnou a i jinak odmítala vžitě konvence, dává tušit, že také její názorový svět se lišil od oficiálního průměru v domě a u dvora.⁶²

Alžběta se o sobě také domnívala, že je dobrou básnířkou. V osmdesátých letech napsala dosud nezveřejněné básně v rozsahu pěti set stran. Tyto verše nejsou nijak zajímavé svou uměleckou hodnotou, ale tím, že jsou pramenem k dějinám habsburské monarchie a stejně tak i k dějinám myšlení této vzdělané ženy.⁶³

Dne 10. září roku 1898 byla císařovna Alžběta v Ženevě zavražděna italským anarchistou Luigem Luchenim, který ji usmrtil jen proto, že byla reprezentantkou monarchie.

⁶² Otto URBAN, *František Josef I.*, Praha 1991, str. 202

⁶³ Brigitte HAMANNOVÁ, *Alžběta. Císařovna proti své vůli*, Praha 1997, str. 8

2 Charakteristika použitých pramenů

Nyní představím jednotlivé prameny, které budu analyzovat. Jak už jsem zmínila v úvodu, mým výzkumným materiálem jsou české dobové prameny od roku 1854 do roku 1900. Z roku 1854 jsou mými výzkumnými prameny oslavné spisy, které byly napsány při příležitosti návštěvy císařského páru českých zemí roku 1854, která se konala krátce po císařské svatbě téhož roku. Z periodického tisku jsou pro rok 1854 mými prameny vládní Pražské noviny a beletristický týdeník Lumír. Z tohoto týdeníku mi jako výzkumný materiál poslouží pouze jeho odpolední nepolitická příloha s denními zprávami, která vycházela dvakrát týdně. Tato periodika jsem si zvolila z toho důvodu, že to jsou prakticky jediná česká periodika, která v roce 1854 o císařovně Alžbětě píše.

Z šedesátých let není příliš mnoho periodik, které by o císařovně psaly a pokud o ní píše, tak opravdu velmi málo. Z tohoto důvodu si volím ta, ve kterých jsem vůbec nějaké zmínky o císařovně našla. Jedná se o tyto periodika: Blahověst, Národní listy, Pražský denník. V sedmdesátých letech periodik píšících o císařovně přibývá, ale stále jich není příliš, přičemž bohatým pramenem je z tohoto období především Pražský denník, který o císařovně psal poměrně často. Z tohoto období si volím tato periodika: Národní listy a výše zmíněný Pražský denník. V osmdesátých letech je periodik píšících o císařovně Alžbětě hodně a já si je volím s ohledem na jejich povahu, četnost a u tisku politického i s ohledem na jejich politickou orientaci. Konkrétně si volím tato: Národní listy, Národní politika, Pražský denník, Přítel dělníků. Z devadesátých let, ve kterých byla císařovna Alžběta zavražděná, je k dispozici nejvíce periodik a já si je volím opět z hlediska jejich povahy, četnosti a politické orientace. Konkrétně si volím tato: Lidové noviny, Národní listy, Národní politika, Nové pařížské mody, Práce, Právo lidu, Přítel dělníků, Zlatá Praha, Ženské listy.

Pro přehled analyzovaného tisku uvádím tři přílohy s tabulkami. Příloha 1 obsahuje několik tabulek: První s periodickým tiskem politickým, druhou s periodickým tiskem nepolitickým – které charakterizují mnou zvolená periodika tak, jak jsou uvedena na elektronických stránkách Národní knihovny České republiky v digitální knihovně Kramerius.⁶⁴ Dále tabulku s přehledem vybraných periodik s ročníky a počtem článků, které budu analyzovat. A nakonec tabulku s ročníky a k nim vztahenými periodiky, která budu analyzovat. Dále přikládám obrazovou přílohu s ilustracemi vztahujícími se k mému tématu z mnou použitých dobových periodik.

Nyní představím a rozeberu jednotlivá periodika, která budu analyzovat. Nejprve se zaměřím na periodický tisk politický a poté nepolitický.

Periodický tisk politický:

Lidové noviny - Lidové noviny byly vydávány v Brně od 16. prosince 1893 a byly tiskovým orgánem Lidové strany na Moravě. Pro jejich vydávání bylo ustanoveno Vydavatelské družstvo lidové strany, v němž měl rozhodující vliv Adolf Stránský, který v roce 1898 převzal noviny plně do svého vlastnictví. Lidové noviny se poměrně brzy prosadily.⁶⁵

Národní listy - Národní listy vycházely od roku 1861 do roku 1941 a po celých 80 let patřily k nejrozšířenějším českým deníkům. Jejich vydavatelem byl Julius Grégr, který formuloval program Národní strany svobodomyšlné a své Národní listy dal do jejich služeb. Pro své radikální názory se staly nejčastěji konfiskovaným a zastavovaným českým listem ve 2. polovině 19. století. Julius Grégr a jeho dědicové byli majiteli Národních listů až do roku 1910, od tohoto roku vedení strany a formálně Pražská akciová tiskárna. Jeho redaktory byli např. Karel Sladkovský, V. Hálek, Jan Neruda, M. Tyrš. Národní listy byly největším a nejčtenějším českým

⁶⁴ Databáze Kramerius NK ČR: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/Welcome.do> (dostupné dne 30. 5. 2012)

⁶⁵ Jaromír KUBÍČEK a kolektiv, *Noviny české republiky od počátku do roku 1918. Část 2 - Přehledy, rejstříky*, Brno 2008, str. 42

deníkem, přinášely pokrokové politické názory, ale také hospodářské a kulturní zprávy.⁶⁶

Národní politika - Tento staročeský politický deník začíná vycházet od roku 1883 jako česká příloha staročeského německy psaného listu Politik. Od roku 1885 vychází samostatně pod názvem Národní politika a stává se typickým komerčním listem, který měl z českých politických listů nejvyšší náklad. Jeho redaktory byly např. J. Hubáček, J. J. Toužimský nebo A. Nečásek.⁶⁷

Práce - Tento týdeník byl orgánem Československé sociálně demokratické strany dělnické a vycházel od roku 1891 do roku 1898 s podnázvem Politický týdeník pro dělnictvo. Jedná se o noviny věnované zájmu dělnickému lidu, které přinášely především zprávy z Ostravy a okolí pro pracující lid o politických, sociálních, hospodářských i kulturních událostech, zprávy z ciziny, poučné a zábavné články apod.⁶⁸

Právo lidu - Právo lidu začalo vycházet od roku 1893 jako místní sociálně demokratický list v Kuklencech u Hradce Králové, o rok později bylo vydáváno v Humpolci. Od roku 1897 vycházelo v Praze a z Práva lidu se stal ústřední orgán Československé strany sociálně demokratické dělnické.⁶⁹

Jeho redaktory byly např. B. Šmeral a Ant. Srba.

Pražské noviny - Tyto vládní noviny byly od roku 1853 do roku 1860 jediným českým politickým listem v Čechách, jejichž redakce byla však také pozorně sledována protičesky zaujatým policejním ředitelem Páulmannem. Po obnovení ústavního života v 60. letech, kdy začaly vznikat nové české politické deníky, byl znatelný citelný pokles odběratelů tohoto listu.⁷⁰ Roku 1864 pro nezájem čtenářů zanikly. Ideovou linií Pražských novin v padesátých letech vytvářeli bratři Jirečkové a V. V. Tomek spolu s redaktory tohoto listu V. J. Pickem a J. Šestákem. Byla to linie reakční, podporující absolutistickou vládu. Od roku 1866 do roku 1895 vycházely pod názvem Pražský denník, od prosince 1895 opět pod názvem Pražské noviny s přílohou Pražský denník. Zanikly až v roce 1939. Redaktory byly např. Josef Linda, Fr. L. Čelakovský, K. Havlíček Borovský, K. Sabina a K. J. Erben.⁷¹

Pražský denník - Tento vládní list vycházel od roku 1866 místo vládních Pražských novin. Jeho redaktory byli Václav Kubelka, Josef Svátek (1866-67), Václav Kulhavý (1867-81). Od roku 1895 vycházel jen jako odpolední příloha Pražských novin.⁷²

Přítel dělníků - Jedná se o zábavný týdeník, který vycházel v letech 1884 až 1894 v dělnickém centru v Ostravě s podnázvem Týdeník pro zábavu a poučení dělníků a jich rodin.⁷³ V Ostravě byl orgánem Československé sociálně demokratické strany dělnické. Noviny se zaměřují především na informování dělníků a horníků o politických, sociálních, kulturních i hospodářských událostech z Ostravy, potažmo celé Moravy, Slezska i ciziny. Přináší také pro pobavení různou literární tvorbu (např. anekdoty, povídky, divadelní hry).⁷⁴

⁶⁶ Jaromír KUBÍČEK a kolektiv, *Noviny české republiky od počátku do roku 1918. Část 2 - Přehledy, rejstříky*, Brno 2008, str. 41

⁶⁷ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981, str. 242

⁶⁸ Databáze Kramerius NK ČR: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29246&it=0> (dostupné dne 30. 5. 2012)

⁶⁹ Jaromír KUBÍČEK a kolektiv, *Noviny české republiky od počátku do roku 1918. Část 2 - Přehledy, rejstříky*, Brno 2008, str. 43

⁷⁰ František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930, str. 94

⁷¹ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981, str. 244

⁷² Databáze Kramerius NK ČR: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29657&it=0> (dostupné dne 30. 5. 2012)

⁷³ Jaromír KUBÍČEK a kolektiv, *Noviny české republiky od počátku do roku 1918. Část 2 - Přehledy, rejstříky*, Brno 2008, str. 44

⁷⁴ Databáze Kramerius NK ČR: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29199&it=0> (dostupné dne 30. 5. 2012)

Periodický tisk nepolitický:

Blahověst - Byl to katolický časopis, který vycházel v letech 1846 až 1853 v Praze. Jeho vydavatelem, nakladatelem a redaktorem byl V. Štulc.⁷⁵

Lumír - Tento beletristický týdeník začal vydávat roku 1851 Ferdinand Břetislav Mikovec u Kateřiny Jeřábkové v Praze.⁷⁶ Brzy se stal nejoblíbenějším českým listem, pěstujícím nejen beletrii, ale i historii, genealogii, archeologii a literární historii. Když se v březnu 1854 podařilo Mikovcovi dosáhnout povolení k vydávání dvou nepolitických příloh týdně s denními zprávami, stal se Lumír jedinou náhražkou chybějícího politického tisku, ovšem pozorně sledovaného politickými úřady. Díky Mikovcově opatrnosti se však podařilo udržet list až do změny politických poměrů.⁷⁷ Roku 1862 se stal jeho redaktorem Vítězslav Hálek.

Nové pařížské mody - Předchozí titul byl Nové mody (1888-1894) vycházející v nakladatelství J. R. Vilímka. Redaktorkou byla od roku 1889 Marie Frídová, odborná učitelka Ženského výrobního spolku v Praze. V lednu 1894 se časopis sloučil s Vilímkovými Pařížskými modami a začal vycházet pod názvem Nové pařížské mody. List paní a dívek českých. Nové pařížské mody se otevřeně přihlásily k Paříži jako vzoru elegance a životního stylu. Vedle modelů se stříhovými rozkresy a vedle popisů ručních prací uveřejňoval časopis také kosmetické rady, nabádal čtenářky, jak pečovat o vlasy, pleť a postavu. Být půvabná, zdravá, upravená, bystrá a informovaná se stalo povinností ženy, která o sebe dbá. Zdraví, to je pohyb, pružnost a štíhlost. Nebylo snad čísla, které by se alespoň odstavečkem nezmínilo o ženské tělovýchově a sportu.⁷⁸

Zlatá Praha - Byl to ilustrovaný časopis, který vycházel dvakrát do měsíce v letech 1864-1865 místo časopisu Lumír. Vydával jej Vítězslav Hálek.⁷⁹ K obnovení časopisu došlo roku 1884. Patřil mezi beletristické vlastenecké časopisy a vycházel týdně do roku 1929. Vydavatelem byl Jan Otto, který jej pojal jako List věnovaný ušlechtilé zábavě a duchovnímu životu českého národa. Jejich prvním redaktorem byl v této době Ferdinand Schulz.

Ženské listy - Tento časopis vycházel od roku 1872 jako měsíční příloha časopisu Květy, od roku 1873 samostatně. Jejich první redaktorkou byla Věnceslava Lužická. Roku 1874 převzala jejich redakci Eliška Krásnohorská. V jejím pojetí byla žena součástí národa, stejně jako národ schopna stálého zdokonalování. Časopis usiloval o všestranně vzdělanou a emancipovanou čtenářku, propagoval středoškolské i vysokoškolské vzdělání žen, přinášel informace o světovém ženském hnutí. Na jeho stránkách zazněl – snad poprvé v Čechách – racionálně zdůvodněný názor o slučitelnosti výkonu kvalifikované profese učitelky, šťastného manželství a mateřství. Politické ambice nedával časopis většinou najevo.⁸⁰ Časopis zanikl až roku 1926.

⁷⁵ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981, str. 238

⁷⁶ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981, str. 131

⁷⁷ František ROUBÍK, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930, str. 69

⁷⁸ Milena LENDEROVÁ, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999, str. 144

⁷⁹ Milena BERÁNKOVÁ, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981, str. 131

⁸⁰ Milena LENDEROVÁ, Božena KOPIČKOVÁ, Jana BUREŠOVÁ, Eduard MAUR (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 268

3 Obraz císařovny Alžběty

V této části budu analyzovat jednotlivé prameny od roku 1854 do roku 1900 podle toho v jakých vycházely letech a na základě mnou zvolených témat, jimiž jsou: Panovnice a „Matka poddaných“, Manželka, Matka, Křesťanka, Vzdělaná žena, Sportovkyně a Cestovatelka.

3.1 Panovnice a „Matka poddaných“

Nyní se zaměřím na to, jaký obraz císařovny Alžběty podávají média z hlediska tradiční role panovnice, pro kterou je především charakteristická reprezentace a dobročinnost.

V padesátých letech, kdy byl český tisk značně potlačen v důsledku represivních opatření, o císařovně Alžbětě píše pouze úřední Pražské noviny a beletristický týdeník Lumír. Pro prameny těchto let je charakteristické, že se o císařovně Alžbětě nezmiňují jinak, než z hlediska její tradiční role panovnice. Noviny podávají v dubnu 1854 zprávy o císařské svatbě. Popisují, jak 20. dubna opustila bavorská princezna Alžběta Mnichov a vydala se parolodí na cestu do Vídně. Líčí, jak jí po celou cestu provázel „nekonečný jásot obyvatelstva“ a jak byla lidem ve Vídni co nejsrdečněji přivítána. To je považováno za důkaz lásky, oddanosti a věrnosti k nejvyššímu domu císařskému. Projevy oddanosti a věrnosti k císařskému domu jsou líčeny na mnoha místech. Z toho je cítit potřebu novin upevnit a posílit autoritu panovnického domu.

Den sňatku (24. dubna 1854) popisují jako památný den, který zůstane navždy uchován v paměti rakouských národů a zmiňují se o tom, jak byl tento den slaven v celém rakouském mocnářství. Noviny také píše o návštěvě císařského páru českých zemí roku 1854, která se konala krátce po císařské svatbě téhož roku. Líčí „slavný“ příjezd císařských manželů a slavnosti, které byly uspořádány na jejich počest a jak byli císařští manželé všude nadšeně vítáni a co všechno navštívili. Pražané zde měli možnost poprvé spatřit císařovnu. Císařovna zde tak poprvé vystupuje po boku císaře jako opravdová panovnice, která naplňuje své reprezentační povinnosti. Alžběta je označována slovy: „Její královská Výsost nejjasnější princezna Alžběta“, „nejjasnější nevěsta“, „spanilá nevěsta“, „Její královská Výsosti nejjasnější vévodkyně Alžběta“ nebo „vznešená princezna“, „Její Majestátnost císařovna Alžběta“. Na jednom místě je Alžběta nazvána budoucí „matkou všech národů a kmenů“, což vyjadřuje vlastenecké smýšlení.

V novinách je podáván obraz císařovny jako ženy, která okouzlovala svým půvabem, díky čemuž si vydobyla lásku a oddanost všech obyvatel a již se po boku císaře dostávalo náležitých poct národa a již jsou na základě jejího postavení připisovány vlastnosti, které jsou pro její post ideální. To znamená, že je označována za ctnostnou, dobrosrdečnou a laskavou panovnici.

Například na jednom místě se píše: *„Všechna láska a krásná oddanost, kterouž rakouský poddaný cítí pro svého císaře a která se stala tradiční v slavných dějinách této říše, přenesena bude také na Ni, kteráž okrášlena jsou všemi vnadami ctnosti i spanilosti, Svůj osud, s osudem Rakouska a jeho panovníka nerozlučně pojí. Jásot a nádhera, která v krátce v sídelním městě na odív se stavěti budou, jsou tudíž znamením společného smýšlení, společného citu a upomínka na to žítí bude nezměnně v myslích nynějšího i příštího pokolení.“*⁸¹

Nebo na jiném místě se píše: *„Každý byl žádostiv spatřiti mladinkou panovnici po boku nejmilostivějšího císaře a krále našeho. Co mocné kouzlo působila na shromáždění laskavost a dobrosrdečnost, jakouž milostná tvář vznešené paní té s nevýslovnou půvabností vyniká.“*⁸²

Dále noviny také poukazují na císařovninu dobročinnost. Popisují jak Alžběta navštívila ústavy a jaké má „šlechtné srdce“, neboť dobročinným ústavům v Čechách udělila sumu 6500 zlatých.

Například na jednom místě je císařovninu dobročinnost a srdečnost vyjádřena takto: *„Jest to krásnou útěchou pro veškerou říši, že po boku panovníka vzor všech ctností ženských se leskne, jenž na všechny strany pomoc i podporu rozšiřuje a lásce poddaných svých odpovídá skutky,*

⁸¹ Pražské noviny, 23. 4. 1854, titulní strana

⁸² Lumír, 6. 6. 1854, str. 108

kteř svdčí o dobrém srdci mateřském.“⁸³ Takto tedy noviny podávají obraz krásné, ctnostné a dobrotivé, jinými slovy ideální panovnice.

Ačkoli v šedesátých letech je na základě nového tiskového zákona patrný celkový vzestup českého periodického tisku, píše se v těchto letech o císařovně velmi málo, a proto i článků zmiňujících se o císařovně z hlediska její tradiční role panovnice je opravdu poskrovnu. O císařovně se v těchto letech zmiňují pouze Blahověst, Národní listy a Pražský denník, který začal vycházet místo Pražských novin.

Periodika referují pouze o tom, jaké císařovna navštívila ústavy a nemocnice. Například na jednom místě se referuje o tom, jak císařovna ve Vídni navštívila vojenskou nemocnici. „*Její Veličenství šla od postele k posteli, hovořila s každým nemocným, vyptávala se starostlivě, jak se vede těm, kteří se již pozdravují a odešla až po hodině.*“⁸⁴

Periodika se tedy zaměřují na císařovninu dobročinnost a podávají tak obraz císařovny, která naplňuje svoji úlohu panovnice. Na císařovnu pohlíží jako na starostlivou matku národa, nazývají ji např. „pravou matkou svých poddaných“, které záleží na blahu svého lidu a jako na dobrotivou a „vznešenou“ panovnici, která koná dobrodiní a již se všude prokazují náležité pocty, které jejímu postu náleží.

V sedmdesátých letech se český tisk dále rozvíjí a začíná také počtem titulů převyšovat tisk německý. O císařovně Alžbětě z hlediska její tradiční role panovnice referuje pouze Pražský denník, zato ale opravdu hodně. V této době je rovněž podáván obraz císařovny, která naplňuje klasickou roli panovnice. Noviny se opět zaměřují na císařovninu dobročinnost. V mnoha zprávách referují o tom, jaký císařovna navštívila ústav nebo nemocnici, kde prokazovala svou účast nemocným či raněným či vykonala nějaký jiný blahodárný skutek. Alžběta je často nazývána „šlechtnou paní“ nebo „šlechtnou dávkyní“ či „vznešenou paní.“ V této době se také objevují příběhy, které rovněž líčí císařovninu dobročiní. Tak například noviny se zmiňují o císařovnině návštěvě Francie, kde se dozvěděla o požáru, který zničil dva malé statky, a tak císařovna hned zařídila sbírku ve prospěch pohořelých a sama k ní přispěla částkou 2 000 franků. Nebo v jiném příběhu se líčí, jak císařovna dala v Gödöllö jedné dívce několik dukátů poté, co se dozvěděla, že její matka je těžce nemocná a že žijí ve velké bídě. Dívka se pak od faráře dozvěděla, že tou dobrotivou ženou není nikdo jiný, než „Její Veličenství Alžběta“, která všude kam zavítá, činí mnoho dobrého.

Na mnoha místech je tak Alžběta líčena jako šlechtná a dobrosrdečná panovnice, která koná dobrodiní a tím potvrzuje svoji roli císařovny a matky národů. Zároveň je zde patrný poukaz na to, jaký má Alžběta vřelý vztah k prostým lidem. Výjimečnou je v tomto ohledu zpráva, která informuje o tom, jak císařovna podporuje český průmysl. Zároveň je to také jediná zpráva, která referuje o tom, že císařovna koná dobrodiní také v Čechách. Píše se zde, že „*Její Veličenství císařovna Alžběta*“ přijala v císařském hradě pana ryt. Richarda Dotzauera, který ji informoval o výdělečných možnostech v Krušných horách a Krkonoších. Obyvatelstvo v českém Rudohoří je totiž odkázáno na výdělek z vyrábění krajek. V důsledku všeobecných nepříznivých hospodářských poměrů a toho, že se móda změnila, však začal odbyt krajek klesat. Tím se v těchto obcích výdělek tak ztenčil, že si obyvatelstvo nemůže vydělat ani na nejnужnější živobytí. Z tohoto důvodu se ústřední výbor, který se snaží jejich situaci ulehčit, se nyní obrátil k „nejvyšší ochranitelce všeho dobrého a krásného, k Jejímu Veličenství císařovně“ s žádostí o pomoc. Císařovna žádosti vyhověla a stanovila částku 3 000 zlatých, za níž měly být v českém Rudohoří zhotoveny krajky a ty pak budou v roce 1878 vystaveny na světové výstavě v Paříži. Zároveň požádala paní kněžnu Johannu Auerspergovou, aby se snažila přimět vídeňské dámy k objednání a koupi těchto krajek.

Zajímavá je též zpráva o chystané střelecké slavnosti v Kouřimi, při níž se bude světit nový prapor, který je darem „nejvznešenějšího panovníka.“ Slavnosti se podle zprávy zúčastní i Její Vel. císařovna Alžběta, která vyhověla žádosti sboru a přijala hodnost „matky praporu“.

⁸³ *Pražské noviny*, 9. 6. 1854, titulní strana

⁸⁴ *Pražský denník*, 7. 8. 1866, str. 2

Tato zpráva je zcela ojedinělá tím, že je to jediná zpráva z těchto let, která referuje o přítomnosti císařovny nějaké slavnosti v Čechách. Celkově zpráv, které by se zaměřovaly na Alžbětinu reprezentaci bylo v této době velmi málo.

V sedmdesátých letech se také poprvé objevuje takový nepatrný náznak toho, že císařovna vždy nedostává svým vladařským povinnostem, a to ve zprávě, která informuje o tom, že Alžběta se letos zúčastnila obřadu mytí nohou v císařském hradě ve Vídni. Jedná se o starý církevní obřad, při němž císař a císařovna umyjí nohy dvanácti starcům a stařenám. Píše se zde, že obecnost se málokdy poskytne příležitost, aby její Veličenstvo císařovnu Alžbětu při tomto církevním obřadu spatřilo, a proto byl nával lidu na galerie ohromný. Toto bych vnímala jako náznak výtky, že Alžběta vždy neplní své císařské povinnosti, když se každý rok tohoto obřadu neúčastní.

V osmdesátých letech píše o císařovně z hlediska její tradiční role panovnice především Pražský denník a v jednom článku i Národní politika a Přítel dělníků. Noviny opět informují o císařovnině dobročinnosti. Znovu popisují císařovny návštěvy ústavů a nemocnic a všechny tyto zprávy si jsou velmi podobné. Ve všech se uvádí jak „vznešená paní“ rozmlouvala s mnohými nemocnými, vyptávala se na jejich stav a rodinné poměry a jak měla pro každého slova útěchy a jak si všechny získala svojí dobrotivostí a všichni – od pacientů po personál – jí dávali najevo svoji úctu a obdiv. V těchto zprávách je patrný obraz „vznešené“ a dobrotivé císařovny, které je všude prokazována náležitá úcta a která si všude získává svou krásou a přívětivostí obdiv.

Noviny také opět publikují příběhy, které líčí císařovno dobrodiní. Například v jednom se popisuje, jak císařovna jela po cestě, která byla přerývána hlubokými vodními trhlinami. Najednou spatřila stařenu, která přímo k jedné hluboké trhlíně kráčela. Císařovna vystoupila z vozu a odvedla starou ženu, která již stála na samém okraji propasti, zpět. V tu chvíli upozorovala, že stařena je slepá. Po chvíli k ní přiběhlo dítě, které slepou žebračku provázelo a císařovna mu domluvila za jeho nedbalost. Při odchodu věnovala stařeně dukát. Císařovna zde tedy opět vystupuje jako šlechtná žena, která všude kam přijde, koná dobré skutky.

Noviny se také znovu zmiňují o tom, jak císařovna podporuje průmysl v Rudohoří. „Vznešená paní“ podle jedné zprávy povzbuzuje rakouské šlechtičny k tomu, aby nosily jen krajky z Rudohoří, aby tak povznesly rudohorský průmysl. Sama rozkázala, aby byly pro její potřebu objednávány jen krajky z Rudohoří. Tento „šlechtný příklad“, jak píší noviny, jistě dopomůže k tomu, že veškeré dámy dají přednost výrobkům domácím před cizozemskými a krajkářský průmysl v Rudohoří se jistě bude rozvíjet pod císařovninou ochranou. Císařovna je zde tak opět líčena jako dobrotivá panovnice, která vystupuje jako opravdová „matka národu“, protože se svým „šlechtným příkladem“ snaží ochránit svůj lid před bídou.

V této době se také objevuje jedna zmínka ohledně císařovny návštěvy všeobecné nemocnice ve Vídni, ze které je patrné, že císařovnin pobyt ve Vídni je považován za něco vzácného. „*Její Vel. za nynějšího pobytu svého v sídelním městě každé nedělní odpoledne k tomu věnuje, aby některý z humanitních ústavů vídeňských navštívila.*“⁸⁵ V této větě je to jasně vyjádřeno. To dává tušit jak už jsou lidé ve Vídni na císařovninu nepřítomnost u dvora zvyklí. Celkově také noviny v osmdesátých letech referují o císařovnině dobročinnosti méně, než v letech sedmdesátých, což může být právě odrazem toho, že císařovna pobývala hodně v cizině, kde se snažila žít především jako soukromá osoba a tak se ani její dobročinnost nemusela příliš projevovat.

V novinách se také objevuje pouze jediná zpráva, která referuje o tom, že císařovna někam jela z důvodu reprezentace. Konkrétně zde noviny referují o pobytu císařského páru v Gastýně, kde se konala schůze císaře Františka Josefa a Viléma.

V devadesátých letech se před císařovniným zavražděním o Alžbětě z hlediska její tradiční role panovnice příliš nepíše. Pouze v několika málo zprávách se o Alžbětě takto zmiňuje Národní politika a v jedné zprávě i Národní listy. V těchto letech se už téměř vůbec nepoukazuje na císařovninu dobročinnost a o Alžbětě už se nepíše s takovou uctivostí jako doposud. Naopak,

⁸⁵ Pražský denník, 21. 1. 1880, titulní strana

patrný je poměrně ostrý tón,⁸⁶ kterým noviny dávají už celkem otevřeně najevo, že Alžběta neplní své reprezentační povinnosti. Například když roku 1892 noviny referují o carevičově návštěvě Vídně, tak se při této příležitosti se zmiňují i o císařovně Alžbětě, která se poprvé po čtyřech letech zhostila svých reprezentačních povinností. Konkrétně píše: „*Nehledíc ani k jakési okázalosti, s jakouž příští car Rusi tam vítán, povšimla si ruská veřejnost i významných těch maličkostí, jako že císařovna Alžběta přerušila kvůli careviči svůj život v zátíší a že zúčastnila se slavnosti, jak již po čtyři léta nebyla učinila.*“⁸⁷ Tato zpráva tak jasně poukazuje na skutečnost, že Alžběta neplní svoji úlohu panovnice a žije jako soukromá osoba mimo Vídeň, tedy „v zátíší“. Skutečnost, že se tedy zúčastní slavnosti z důvodu návštěvy careviče a zhostí se tak svých reprezentačních povinností, se považuje za něco mimořádného, protože, jak je z této zprávy patrné, každý už si na nepřítomnost císařovny u dvora a na skutečnost, že císařovna žije jen sama pro sebe, zvykl.

Poté, co byla císařovna Alžběta dne 10. 9. 1898 v Ženevě zavražděna italským anarchistou Luigem Luchenim, o Alžbětě píše nejvíce periodik. Z mnou zvolených jsou to tato: Národní politika, Národní listy, Lidové noviny, Práce, Právo lidu, Nové Pařížské mody, Ženské listy a Zlatá Praha. Přičemž Národní politika a Národní listy o Alžbětě referují opravdu hodně a výše vyjmenovaná periodika pouze v jednom nebo dvou číslech. Tato periodika navíc o Alžbětě do její smrti vůbec nepsala.

Posmrtný obraz císařovny je značně idealizovaný, což bych připsala zejména skutečnosti, že byla císařovna zavražděna. Všechn tisk o Alžbětě píše velmi uctivým způsobem, čímž zejména vyjadřuje úctu k majestátu. Alžbětě jsou opět připisovány vlastnosti ideální panovnice: je označována za obětavou, milosrdnou, šlechtnou a dobrosrdečnou ženu, která měla soucit s chudými a trpícími a všude konala dobrodiní. Na několika místech se uvádí, že císařovna konala dobročinnost nejraději skrytě, bez vší okázalosti, a tím pádem se zříkala všech projevů důků a oddanosti. Tím se poukazuje na to, že císařovna nepotřebovala být všemi velebena a byla velmi skromná. Císařovna je opět líčena jako pravá matka svého národa, která se starala o svůj lid. Například na jednom místě se píše: „*Památku významnou zanechala císařovna celé říši: na její přímluvu zrušil císař trest „běhání ulicí“ u vojska a trest vězení v poutech.*“⁸⁸ Císařovna je často označována slovy jako „vznešená zesnulá“, „nezapomenutelná císařovna“ nebo „naše milovaná panovnice J. V. císařovna Alžběta“, „naše matka císařovna Eliška“, „šlechtná císařovna“, „nezapomenutelná trpitelka“.

Alžběta je ve všech periodikách líčena jako nešťastná žena, která měla v důsledku těžkých ran osudu podlomené zdraví a byla velmi churavá. Nejvíce ji zasáhla smrt jejího jediného syna, kterého hluboce milovala. Od té doby se její stav výrazně zhoršil, Alžběta trpěla po fyzické i psychické stránce, a proto prodlévala stále na cestách, kde se snažila vyrovnat se smrti svého syna a zároveň načerpat životní síly a uzdravit se. Periodika tak vyjadřují lítost nad jejím trpkým osudem a zároveň tak vysvětlují a omlouvají skutečnost, že se Alžběta stáhla z veřejného života, trávila čas stále na cestách a žila jako soukromá osoba a tím pádem nevykonávala reprezentaci a neplnila své vladařské povinnosti a tudíž nenaplňovala svou úlohu panovnice a nežila tak, jak by se na její postavení patřilo. Z tohoto důvodu také periodika vyjadřují údiv nad skutečností, že obětí atentátu se stala žena, která ačkoli byla reprezentantkou monarchie, žila především v posledních letech svého života zcela v ústraní a na politické dění tudíž neměla sebenepatrnější vliv. Proto tento čin považují za něco naprosto nepochopitelného, zbytečného ba přímo nesmyslného a jediné vysvětlení vidí v tom, že Alžběta byla představitelkou monarchie. Periodika vyjadřují lítost nad touto událostí a při této příležitosti projevují soustrast panovníkovi a ubezpečují ho o lásce a oddanosti českého národa a tím vlastně posilují autoritu císařského domu.

Například na jednom místě se o císařovně zavraždění referuje takto: „*Aby koruna přinesla*

⁸⁶ Především u *Národních listů*

⁸⁷ *Národní listy*, 1. 2. 1892, titulní strana

⁸⁸ *Ženské listy*, 10. 10. 1898, str. 2

náhlým atentátem smrt panovnici, nejšlechtnější z žen, kteréž kdy trůn zdobily, toho k nejtrudnějšímu, nejbolestnějšímu zármutku zůstaveno národům velříše habsburské se dožítí skolem císařovny a královny Alžběty, v dálné Ženevě krvácející z velkodušného svého srdce pod dýkou vraha, na nábreží jezera Ženevského před hotelem, který děsnou ironií zve se „Beau Rivage“, „u krásného pobřeží!“ Nebylo od věků smrti tragičtější, možno-li tu užití slova toho, neboť nebylo i zároveň smrti nevinnější, než jaká krutým osudem, stíhajícím vznešený náš rod panovnický, určena byla naší císařovně a královně. Smutek nad ztrátou jediného, vroucně milovaného syna nepřál odpočinku panovnici rakouské a marně hledala ve všech končinách Evropy útočiště před hlodem nejlítostnější vzpomínky, až včera – včera došel ten největší zármutek, který kdy sdílel zář výšin trůnu – uklidnění. Nad tímto osudem, otrásajícím každou myslí lidskou, zapomínáme takřka té ničemné existence, kterou dnešní zvrhlost lidská zvolila k vykonání zločinu nejnelogičtějšího, nejnepochopitelnějšího ze všech, co jak kdy na korunovaných hlavách spácháno. Zvířeckost tohoto děsného poklesnutí politického, kteráž nazývá se anarchismem, zaslepenost jeho, která neznamena, jak oběť vyvolená tak nekonečně vzdálená byla všeho, proti čemuž vůbec msta anarchismu směřovati může, přišla najevo ženevským zločinem způsobem zdrcujícím. Nebylo druhé panovnice v dějinách, kteráž by tak vzdalovala se veškeré účasti na záležitostech panovnických jako císařovna Alžběta. Rozrušené, ranami osudu utýrané zdraví její nedopřálo nešťastné císařovně ani, aby vykonávala reprezentaci trůnu při dvorních nejslavnějších příležitostech. A teď, kdy v posledních dnech lékaři její s úzkostí počítali tepy chorého jejího slábnoucího srdce, vyhledávající pro ně v přiměřených lázních osvěžení, kdy snad tepy srdce toho spočítány byly, ruka mrzkého bídáka přervala před časem tento císařský, s chorobou zápasící život. S obavami, s nejtrpčí soustrastí a znovu probuzenou láskou vzpomínáme v této děsné chvíli citů a dojmů, jimiž otřeseno bylo nitro Jeho Veličenstva, císaře a krále Františka Josefa I. těžce, přetěžce tak žalně zkoušeného Otce všech národů. Dnes ztratil vznešenou družku svého života, o níž vyslovil se po smrti korunního prince ku generálům, „jakou Mu byla oporou v zármutku a v životě.“ Může-li být panovníku našemu nejvřelejší láska a oddanost národů náhradou za rány, jež Mu vytrpěti souzeno, nuže, nebylo zapotřebí nejhroznější z nich, aby ujištěn byl, že nejvěrnější z národů, národ český ve chvíli tak těžké s pocity zmohtnutými, s pocity nejvroucnější soustrastí a lásky vzpomíná svého panovníka...“⁸⁹

Velmi pozoruhodná je tato zpráva: „Císařovna zemřela tak, jak si přála, náhle a nikoli na loži. Šílený čin italského fanatika ovinul její hlavu gloriolou mučednice a posvětil její památku. Proto její smrt způsobila mocný rozruch a naklonila jí sympatie celého světa.“⁹⁰ Zde se tedy objevuje zmínka o tom, že Alžbětina smrt způsobila takový rozruch právě proto, že byla násilná, a proto jí naklonila sympatie celého světa a stala se z ní „mučednice“ a zároveň se tím posvětila její památka. Tato ojedinělá zmínka vnáší světlo do veškerého tisku, který o Alžbětě po jejím zavraždění referuje a ozřejmuje, proč se o císařovně píše jako o velké trpitelce a proč je po své smrti tak idealizovaná.

Periodika se také zmiňuje o tom, že ačkoli císařovna velice ráda cestovala, do českých zemí zavítala málokdy, a proto měli lidé v Čechách málo příležitostí k tomu, aby císařovnu spatřili a byla zde tak v podstatě neznámá. I přesto je české obyvatelstvo touto událostí hluboce otřeseno. Například na jednom místě se píše: „Císařovna Eliška velice ráda a mnoho cestovala. Po celé měsíce v roce trávila v cizině, kde zasypávala chudinu dobrodiním a velké peníze dala utržiti obchodnictvu a živnostnictvu. Všude byla vlídně vítána a s úctou hoštěna. Český lid měl velmi skrovně příležitostí k osobnímu poznání císařovny, která do českých zemí zavítala málokdy, ale zpráva o smutném jejím skonu hluboce dojímala každého. Bylo to patrné i ve vrstvách chudého, pracujícího lidu brněnského. Také zjevné projevilo Brno hned včera svůj smutek a soustrast.“⁹¹

Na stránkách listů se také objevují zmínky o tom, jak císařovna sympatizovala s Maďary

⁸⁹ *Národní politika*, 11. 9. 1898, titulní strana

⁹⁰ *Národní listy*, 18. 9. 1898, titulní strana

⁹¹ *Lidové noviny*, 13. 9. 1898, str. 3

a připomíná se, že to byl také jediný národ, v jehož zájmu se Alžběta nějakým způsobem politicky angažovala a který tak Alžbětě vděčí za svoji samostatnost. Tato skutečnost se dále nijak nerozebírá.

Listy však na mnoha místech zdůrazňují, že právě Maďaři byli zprávou o císařovnině úmrtí zasaženi nejvíce a že Maďaři vyjadřují kromě smutku, také pocity neskonale vděčnosti za všechnu Alžbětinu přízeň a angažovanost, kterou jim prokazovala. Mluví o Alžbětě jako o své milované královně a císařovně a dokonce ji nazývají „svým strážným andělem.“ Například na jednom místě se píše: „*Projevy soustrasti z Uher zní nejmocněji a nejrůzněji. Zde smutek je odůvodněn také politickou minulostí. Co pro maďarskou věc zvěčnělá císařovna vykonala, to dnes Maďar více chápe, než i sám tragický skon vlivuplné podporovatelky svých politických snah. Aktem politické vděčnosti je tu také myšlenka zřízení velkolepého pomníku císařovny Alžběty. Za tím účelem zahájena již byla vydatná akce.*“⁹² Ještě na několika dalších místech se noviny zmiňují o plánované výstavbě pomníku „Jejího Veličenstva císařovny Alžběty“ a o dobrovolné sbírce na tento pomník. Noviny také referují, že také v Ženevě a Montreuxu padl mezi občany návrh postavit císařovně pomník. V Ženevě na místě kde byla zavražděna a v Montreuxu na tak zvané růžové cestě, kde se císařovna Alžběta za svého zdejšího pobytu nejraději procházela. Takto je tedy Alžbětě po její tragické smrti prokazována úcta lidu.

Noviny dále referují, že ve Vídni bude pro ženy zřízen řád císařovny Alžběty. Tento řád bude propůjčován ženám, jež si zjednaly velké zásluhy o císaře, stát a společnost, ať už náležejí k jakémukoliv stavu. Zřízení tohoto řádu se považuje za povinné uctění památky zvěčnělé císařovny. Hraběnka Szarayová, která byla císařovně v posledních okamžicích jejího života ku pomoci, bude jednou z prvních, která řád tento obdrží.

Na stránkách periodik se také uvádí telegrafické zprávy, které referují o provedení zločinu. Například jedna zpráva ze Ženevy referuje, že Její Veličenstvo císařovna Alžběta opustila o 12. hod. 40 min. v poledne hotel Beau Rivage, aby se odebrala k přístavišti parníků. Na cestě se na „Její Veličenstvo“ vrhl nějaký člověk a zasadil jí prudkou ránu. „Její Veličenstvo“ klesla k zemi, avšak zase povstala a došla k parníku, kde brzo na to upadla do mdlob. Kapitán se zdráhal s lodí vyplout, avšak později na prosby císařovny družiny dal znamení k odplutí. Ale sotva loď opustila přístav, zastavila se opět a vrátila se k přístavišti. „*Její Veličenstvo nenabylo již vědomí a na nosítkách, rychle přinesených, dopravena byla do hotelu Beau Rivage. Na šatech Jejího Veličenstva byly znáti krvavé skvrny. Její Veličenstvo skonala několik okamžiků na to, když byla do hotelu přenesena. Bylo zjištěno, že zasazena byla rána pilníkem do srdce. Vrahem jest italský anarchista Lucheni.*“⁹³

Periodika se také v důsledku této události hodně zabývají anarchismem a osobou, která tento čin spáchala – Luigem Luchenim. Publikují například jednu telegrafickou zprávu ze Ženevy, ve které je popsán výsledek s Luchenim. Lucheni ve výsledku prohlásil, že přišel do Ženevy s nadějí, že zde zastihne prince Orleánského. Jeho však již nezastihl a dozvěděl se, že zde bude císařovna Alžběta. Proto si zde na ní počkal, a když přijela, byl jí neustále v patách. Dále popisuje, jak provedl čin, jak ji probodl pilníkem. Říká o sobě, že je anarchistou a že kdyby všichni anarchisté plnili svou povinnost tak jako ji vyplnil on, občanská společnost by brzo ze světa vymizela. Říká také, že jednotlivé vraždy nepomohou, ale je třeba aspoň dát příklad, což on také učinil.

V novinách se objevuje jedna mimořádná zpráva ze života císařovny, která referuje o císařovnině statečnosti. Píše se v ní, že císařovna už jednou za svého života byla v nebezpečí života, a to z důvodu atentátu jednoho Vlacha. Bylo to na počátku osmdesátých let u příležitosti otevření výstavy v Terstu. Tehdy vrhl jakýsi italský iredentista pumu do slavnostního průvodu, přičemž několik osob bylo usmrceno. Císař, císařovna, korunní princ a korunní princezna měli dva týdny po té navštívit terstskou výstavu. Protože se však bylo možné obávat dalších atentátů, přáli si císař a korunní princ, aby se císařovna této nezúčastnila. Korunní princ tehdy vyprávěl, že císařovna tento šetrný ohled na svoji osobu odmítla slovy: „*Je-li se vůbec nějakého atentátu*

⁹² *Národní listy*, 14. 9. 1898, str. 2

⁹³ *Národní politika*, 11. 9. 1898, str. 2

*obávati, pak jest mé místo po vašem boku!*⁹⁴ a provázela císaře a korunního prince do Terstu. Císařovna je zde líčena jednak jako vzorná manželka, která za všech okolností stojí svému muži po boku a je mu oporou a zároveň je zde vylíčena jako ideální panovnice, která chce za všech okolností dostát svým vladařským povinnostem.

Noviny také krátce po císařovnině smrti publikují článek převzatý z jednoho frankfurtského časopisu, který líčí zajímavé podrobnosti o pobytu císařovny v Neuheimských lázních, kde císařovna trávila své poslední dny. Článek časopisu zaslala jistá zaměstnankyně lázní, která pobývala ve společnosti císařovny. V článku se píše: *„Jak přívětivá a vlídná byla císařovna ke mně, to jedva vylíčiti mohu. Vynikala obzvláště dobrotou srdce, zajímala se o vše své okolí až do nejnepatrnějších podrobností, ba dávala si i podávati zprávy o stavu pacientů ostatních. Šetrnost její byla tak veliká, že když najímala byt, vymínila si, aby nikdo z hotelu vystěhovati se nemusel. Obdivuhodná byla její dochvilnost, pokud se roztomilosti a sdílnosti týče, seznali jsme vlastnosti tyto hojnou měrou, neboť s císařovnou bylo možno zcela nenuceně se baviti a zájem její na všem se jevil.*⁹⁵ Autorka článku tak popisuje Alžbětu jako ženu, která má i přes své vysoké postavení blízko k prostým lidem, velmi se zajímá o jejich osudy a dokáže se chovat jako obyčejná žena. Nepožaduje ani žádné zvláštní okázalosti, které by při svém postavení mohla vyžadovat. Autorka článku dále poukazuje na Alžbětiny skvělé povahové rysy a císařovnu tak vykresluje v tom nejlepším světle.

⁹⁴ *Národní politika*, 12. 9. 1898, str. 2

⁹⁵ *Národní politika*, 16. 9. 1898, titulní strana

3.2 Manželka, Matka, Křesťanka

Mým dalším tématem je obraz císařovny z pozice manželky, matky a křesťanky. Tato hlediska budu zkoumat současně, protože tehdejší úloha manželky úzce souvisí s úlohou matky a křesťanky. Ideální žena devatenáctého století byla totiž „poslušnou“ a zbožnou manželkou, jejímž hlavním posláním bylo mateřství.

V padesátých letech se prameny o Alžbětě z těchto hledisek vůbec nezmiňují. V šedesátých letech píše o Alžbětě, a to z pozice matky a pouze v jednom článku, Pražský denník. Ten roku 1868 informuje o tom, že Její Vel. císařovna Alžběta porodila princeznu. Píše, že tato radostná událost vzbudila všeobecnou účast ve všech třídách obyvatelstva. Dále popisuje slavnosti, které byly k této příležitosti uspořádány. Zajímavé na této zprávě je to, že vůbec neuvádí jméno dcery (Marie Valerie) a skutečnost, že se narodila v Budapešti. O tomto dítěti kolovaly zvěsti, že jeho otcem je hrabě Andrásy. Všeobecně se vědělo, že toto dítě, které Alžběta počala po korunovacích v Uhrách, bylo jejím darem Uhersku. Tato skutečnost způsobovala v Předlitavsku značnou nevoli.⁹⁶ Zpráva tak působí dojmem, že vyjadřuje povinnou účast k narození císařského dítěte a o skutečnostech, které by u českého čtenáře vyvolávaly nevoli, raději mlčí.

Jednou se o Alžbětě v těchto letech zmiňuje také katolický týdeník Blahověst, který podává obraz císařovny jakožto vzorné křesťanky. Konkrétně referuje o tom, jak si císařovna Alžběta za svého čtrnáctidenního pobytu u své sestry kněžny Trani v Curichu získala lásku všech obyvatel, přičemž zdůrazňuje, že obzvláště katolíků. „*O hromnicích i na obě neděle, pokud v městě dlela, byla v chrámě přítomna mši svaté s příkladnou pobožností a poctila katolického faráře pozváním k obědu.*“⁹⁷

V sedmdesátých letech referuje o císařovně Alžbětě především Pražský denník, a to z pozice císařovny jakožto matky. Jednou se o Alžbětě zmiňují také Národní listy a rovněž z tohoto hlediska. Periodika často informují o tom, že císařovna někde na svých cestách pobývá společně se svou nejmladší dcerou Marií Valerií o níž se vzorně stará. Například v jedné zprávě se referuje o tom, že císařovna je i se svou dcerou v Budíně a píše se, že: „*Z malé arcivévodkyně Marie Valerie má vznešená matka největší potěšení. Nejmladší dítě císařských manželů jest také milování hodno svou srdečnou a přítulnou povahou a dobrým chováním se. Mladistvá princezna obdržela darem dvě velké cvičné kočky a s těmi si často po několik hodin hraje. S velkou zálibou mluví uhersky, ač jest též německé, francouzské a anglické řeči úplně mocna. Obyčejně jde dříve spát než císařovna, která tak dlouho u lůžka princezny bdí, až tatáž usne.*“⁹⁸

Na jednom místě se noviny také zmiňují o tom, že císařovna obdržela darem košík s jižním ovocem, který nechala i s vlastnoručním listem poslat své dceři k jmeninám. Periodika tak ve všech těchto zprávách podávají obraz císařovny Alžběty jako vzorné a starostlivé matky, která s láskou pečuje o svou nejmladší dceru a která také dbá na to, aby byla Marie Valerie řádně vychovaná a dostalo se jí toho nejlepšího vzdělání, tak jak je to v aristokratických kruzích běžné. Zajímavé je, že noviny se vůbec nezmiňují o tom, že by Alžběta na své cesty někdy brávala své dvě starší děti (princeznu Gizelu a korunního prince Rudolfa). Stejně tak se neobjevují žádné zmínky o tom, že by Alžběta svým starším dětem, tak jako Marii Valerii, nechala ze svých cest poslat nějaký dar. O Alžbětě v souvislosti s jejím synem se noviny zmiňují pouze jednou, a to tehdy když referují, že císařovna Alžběta společně s dcerou Marií Valerií navštíví v Praze korunního prince Rudolfa a společně s ním se pak odebere k honbám do lesů u Vlašimi. Alžbětina mateřská role je tak líčena téměř výhradně v souvislosti s její nejmladší dcerou Marií Valerií.

V osmdesátých letech se o císařovně z pozice matky píše poměrně hodně. Nejvíce Pražský denník, a v souvislosti se smrtí jejího syna Rudolfa i Národní listy, Národní politika a Přítel

⁹⁶ Brigitte HAMANNOVÁ, *Alžběta. Císařovna proti své vůli*, Praha 1997, str. 180

⁹⁷ *Blahověst*, 5. 3. 1867, str. 114

⁹⁸ *Pražský denník*, 20. 1. 1876, str. 3

dělníků. Pražský denník se také v několika zprávách zaměřuje na Alžbětin postoj k náboženství. V osmdesátých letech noviny opět na několika místech informují o tom, jak císařovna tráví čas někde v zahraničí společně se svojí nejmladší dcerou Marií Valerií a Alžběta je zde znovu líčena jako vzorná a starostlivá matka, která pečuje o svoji dceru. O tom, že by císařovna pobývala na svých cestách s některým ze svých starších dětí se noviny opět vůbec nezmiňují.

Noviny však píší o Alžbětině mateřské roli ve vztahu k jejímu synovi v souvislosti s jeho zásnubami s belgickou princeznou Stefanií. I přesto, že se bude ženit Alžbětin syn, noviny spíše vyjadřují, jaký chová císařovna vřelý mateřský cit pro svou snachu. V jedné zprávě se sice informuje o tom, že císařovna přijela do Bruselu, aby dala „novosnoubencům“ své mateřské požehnání, avšak v několika dalších zprávách se referuje o tom, že císařovna ještě několikrát přijela do Bruselu navštívit svou nastávající snachu, kde trávila čas výhradně s ní a zahrnovala ji laskavostmi a že královský dvůr a obyvatelé jsou těmito projevy mateřské lásky „vznešené paní“ přímo nadšeny.

I při líčení samotné svatby korunního prince Rudolfa se noviny opět především zmiňují o tom, jaké Alžběta projevovала mateřské city vůči své snaše. Například na jednom místě se píše, že po obřadu rodiče objali novomanžele a zdůrazňují, že „zejména císařovna velice srdečně objala nevěstu a vřele ji líbala.“ O tom, že by tedy Alžběta projevovала nějak zvlášť vřelé city ke svému synovi, se tak noviny na žádném místě nezmiňují.

Noviny také hodně referují o smrti korunního prince Rudolfa roku 1889. Císařovna je v souvislosti s touto událostí pochopitelně líčena jako matka, která je zdrcená smrtí svého syna a navíc je to ona, kdo musí tuto tragickou zprávu sdělit císaři. Např. na jednom místě se píše: „Když se tato zpráva dostala do císařského hradu, nastal nevyličitelný zmatek a zděšení. Císař byl hluboce dojat zdrcující ranou tou, císařovna vzlykala hlasitě, arcivévodkyně Štěpánka a arcivévodkyně Valerie chodily komnatami lomíc rukama.“⁹⁹ Nebo: „Dle pověřené dvorní zprávy byla to císařovna, které připadl těžký úkol oznámiti truchlivou zvěst císaři.“¹⁰⁰

Noviny se však celkově ve svých soustrastných projevech zaměřují především na císaře, který „ztratil jediného syna a dědice, jenž sám nezanechal žádného potomka.“ Noviny mu projevují svou účast a věrnost a popisují, jak tuto trudnou událost snáší a o samotné císařovně se příliš nezmiňují. Tím jako by dávali najevo to, že smrtí syna je zasažen nejvíce císař, který ztratil nejen syna, ale i jediného dědice trůnu.

V soustrastných projevech se například píše: „Připamatovává, aby se kvůli vlastní bolesti nezapomínalo na ty, kteří utrpěli nejtěžší ránu: na šlechtnou choť, vznešenou matku, především pak na otce, který jest stížen nejbolestněji.“¹⁰¹ Nebo: „Časopisy v říši všech jazyků přinášejí zprávy o nevyličitelném dojmu, jaký truchlověst ve všech končinách Rakouska způsobila a vyjadřují nejhlubší soustrast s těžce zkoušeným císařem, jehož hluboký žal může být zmírněn jen tehda, jestli že národové rakouští ještě úžeji k císařskému domu se přimknou.“¹⁰²

Noviny také v osmdesátých letech na několika místech referují o Alžbětině postoji k náboženské víře. Na všech místech podávají obraz císařovny jako řádné katoličky, která se ani při svých pobytech v cizině nezapomíná chovat jako pravá křesťanka. Noviny referují o tom, že císařovna navštěvuje kostely, účastní se pravidelně mši a že jako vzorná a zbožná matka vede k víře i svoji dceru Marii Valerii. Například na jednom místě píší o pobytu císařovny i s dcerou Marií Valerií ve Štýrsku. Císařovna se zde hned po příjezdu odebrala i s dcerou do kostela, aby se v něm pomodlily před obrazem „Bohorodičky.“ Následujícího dne byla císařovna i s princeznou přítomny v kostele tiché mši svaté, po níž přijaly svátost oltářní a poté se zúčastnily i druhé mše svaté.

V devadesátých letech před císařovniným zavražděním o Alžbětě píše Přítel dělníků a Národní politika a obě periodika pouze v jednom článku a z pozice matky. Národní politika navíc v několika zprávách referuje i o císařovnině roli manželky. Noviny opět podávají obraz

⁹⁹ *Národní listy*, 31. 1. 1889, titulní strana

¹⁰⁰ *Národní listy*, 31. 1. 1889, str. 2

¹⁰¹ *Národní listy*, 1. 2. 1889, titulní strana

¹⁰² *Národní listy*, 1. 2. 1889, str. 2

Alžběty jakožto milující a pečující matky. V těchto letech noviny publikují velmi zajímavou historku z císařovna pobytu ve Florencii, v níž je Alžběta líčena jako matka, kterou hluboce zasáhla smrt jejího syna. Píše se v ní: „*Jednoho dne, když šla císařovna se svou dvorní dámou kolem jistého letohrádku, vrhl se k vznešené paní jakýsi muž k nohám a žádal o milost, aby jí směl ruku políbiti. Týž vypravoval pak, že před lety stál ve službách zvěčnělého korunního prince Rudolfa. Císařovna podala muži ruku k políbení, načež mlčky odešla. V očích třpytily se jí slzy.*“¹⁰³ Tato historka tak podává obraz císařovny, které je prokazována náležitá úcta a především také nešťastné milující matky, která trpí ztrátou svého syna. Toto je vůbec jediná zmínka, která by před císařovninou smrtí o Alžbětě ve vztahu k jejímu synovi takto referovala.

V novinách se také vyskytuje jedna pozoruhodná zpráva, která informuje o tom, že se císař vydal na cestu do Territetu, kde pobývá na zapřenou císařovna pod jménem hraběnky Hohenemsové. Tato zpráva podle novin vzbudila všeobecnou pozornost, protože císař neodjíždí za hranice Rakouska-Uherska jinak než za velmi důležitých okolností. Tentokrát ho nedoprovází žádná družina, což se dá vysvětlit tím, že císař se neodebírá na cestu jako panovník ke „spřízněnému dvoru“, ale jako hlava rodiny do „rozkošného alpského zátiší“, ve kterém se právě nachází císařovna. „*Hrabě Hohenems*“, jak zní inkognito císařovo, jede na návštěvu k „*hraběnce Hohenemsové*“, pod kterýmž jménem jest císařovna v knize cizinců v Grand-Hotelu v Territetu zapsána.“¹⁰⁴ Dále uvádí: „*Jest zajisté samozřejmo, že císařovna chová nejněvinnější přání, aby obdržela osobním sdělením z kruhu rodiny samé podrobnější a živější zprávy o zdraví své tak vřele milované dcery, než to možno jest cestou písemnou, anebo prostřednictvím cizích osob. Lékařům nezdálo se býti radno při nestálém, náhle měnivém počasí našeho, obyčejně drsného jara, jak z počátku bývá, aby císařovna léčení své přerušila a ze stejnoměrného mírného podnebí, v němž v poslední dobu strávila, se odebrala do Welsu. Rozhodl se tedy císař sám, aby radostné poselství o výtečném stavu a pokračující rekonvalescenci arcikněžny Marie Valerie osobně do Territetu zanesl a starostlivé srdce matky, kteráž příchod jeho nynější s toužebností očekává, úplně upokojil.*“¹⁰⁵ V této poměrně ojedinělé zprávě je tak císař líčen z pozice manžela, který se vypravil navštívit svoji manželku na místo, kde právě pobývá. Je zde také zdůrazněna císařovna role matky. Alžběta je zde opět líčena jako starostlivá matka, která se velmi zajímá o to, jak se daří její dceři. Na zprávě je zajímavé, že se zmiňuje pouze o Alžbětině mateřském citu, který chová k nejmladší dceři, přímo se zde o Marii Valerii píše jako o „tak vřele milované dceři“, čímž by se vlastně dalo říci, že zpráva naznačuje, že Alžběta tuto dceru upřednostňovala před svojí starší dcerou, o níž se také noviny vůbec nezmiňují.

Celkově také můžu konstatovat, že se žádná periodika příliš nezmiňují o císařovně z hlediska její role manželky, maximálně se občas objeví zpráva, že císařovna odněkud přijela ze svých cest a na nádraží ji vítal císař, nebo ojediněle, že se císař vypravil navštívit Alžbětu na místo, kde právě pobývá, jako tomu bylo právě ve výše zmíněném případě. V jednom případě se noviny také zmiňují o tom, že císařští manželé spolu tráví čas v Ischlu, kde si to velmi oblíbili a každoročně zde pobudou několik týdnů.

Poté, co se císařovna stala obětí atentátu o ní píše nejvíce dobového tisku. Periodika podávají obraz císařovny jako dobré manželky, která byla pro svého muže vždy oporou. Například na jednom místě se píše: „*Těžká rána stihla panovníka našeho a všechny národy rakouské. Zločinná ruka vrahova zničila život císařovny a královny, která hledala ve smavém kraji švýcarském osvěžení po přestálé nemoci, oloupila panovníka o něžnou, milující choť, která mu ve všech těžkých chvílích byla silnou oporou, a uvrhla všechny národy v hluboký smutek nad neočekávaným, tragickým skolem vznešené jich panovnice.*“¹⁰⁶

Periodika také podávají obraz císařovny jakožto vroucně milující a nešťastné matky, která nejprve přišla o svou prvorozenou dceru Žofii, jež zemřela ve dvou letech, a poté o syna Rudolfa. Periodika zdůrazňují, jak si byly Alžběta se svým synem velmi blízcí a jak „jej nad jiné

¹⁰³ *Přítel dělníků*, 16. 11. 1890, str. 4

¹⁰⁴ *Národní politika*, 24. 3. 1893, str. 4

¹⁰⁵ *Národní politika*, 24. 3. 1893, str. 4

¹⁰⁶ *Lidové noviny*, 13. 9. 1898, titulní strana

milovala“, a proto Alžbětu Rudolfova smrt hluboce zasáhla. Periodika na mnoha místech píše, jak od této doby neměla Alžběta ve Vídni státi, protože jí všechno připomínalo její milované dítě a z tohoto důvodu také prodlévala stále na cestách, kde se s touto událostí snažila vyrovnat. Její otřesené zdraví smrtí syna také nesmírně utrpělo. Například na jednom místě se píše: *„Smrt jejího syna Rudolfa byla největší ranou pro neduživou beztoho císařovnu, jež už po léta churavěla a nemajíc klidu, hledala tělesné i duševní zotavení na různých místech ciziny. Doma bývala císařovna Alžběta takřka jen hostem: tělesné útrapy i duševní sklíčenost pudily ji z místa na místo, od osamělých ostrovů v moři jonického ke sněžné kráse alpských velikánů, od břehů Malé Asie k divokým pláním Normandie.“*¹⁰⁷

Nebo ve zprávě, která pojednává o pohřbu císařovny se o tom píše takto: *„Císařovna Alžběta odpočívá v hrobce Habsburků, kapucíny strážené. Uložili ji vedle korunního prince Rudolfa. Byli si blízcí v životě, nejbližšími, - jsou si nejbližšími po smrti. Byla mezi nimi kongenialita kromobyčejná, hluboká. Když toto pásmo bylo přerušeno smrtí synovou, matka žila jen silou setrvačností. Neměla státi ve Vídni, kde ji vše upomínalo na její milované dítě.“*¹⁰⁸

Alžběta je také na jednom místě líčena jako vzorná matka a manželka, pro kterou je velmi důležitá rodina a harmonická domácnost, avšak uvádí se, že v této oblasti neměla v životě příliš štěstí. *„Legendy vypravovaly se o něžném jejím citu rodinném, o jejím ryze ženském smyslu pro harmonickou domácnost. Nebylo jí však souzeno mnoho rodinného štěstí.“*¹⁰⁹

Noviny také v jednom fejetonu z roku 1899, který pojednává o sňatcích v panovnických rodinách, referují o Alžbětině postoji k sňatku. Píše se v něm: *„Charakteristické jest, že neobyčejnou liberálnost k sňatku osvědčila jedna z nejjasnějších žen, jež kdy žezlo vlády třímala: naše záhy zesnulá císařovna Alžběta. Hrabě Szechényi poznamenává, že když diplomaté a hodnostáři navrhovali pro princeznu Gizelu, nynější choť prince Leopolda bavorského, jistého ženicha z rodu bourbonského, vyslovila se císařovna Alžběta: „O volbě manžela rozhoduje dle mého úsudku v první řadě srdce dívky. Neměla by míti v příčině té princezna téhož práva, jako dcera občanská? Že moje dcera si nijakého nedůstojného muže za choť nevyvolí, jest nepochybně – ale koho si zvolí, nechť zvolí dle hlasu svého srdce!“ A tatáž panovnice osvědčila liberálnost onu i podruhé, když její vnučka nedbajíc etikety, podala ruku svoji prostému poručíku baronu Seefriedovi, přimlouvalať se zaň netoliko u prince Leopolda, svého zetě, ale i u císaře rakouského, aby mladému poručíku byl vstup do rakouského vojska povolen. Ale zjevy tohoto druhu jsou přece jen velmi vzácný. Knížecí dcery, zejména na menších dvorech, skutečně dle slov císařovny Alžběty „nemají téhož práva, jako dcery občanské“.*¹¹⁰ V této době se už sice setkáváme se sňatky z lásky, ale v šlechtických kruzích byl sňatek především politickou či dynastickou záležitostí. Příslušnost k sociální skupině zde hrála prvořadou roli. Manželství se uzavíralo na základě dohody rodičů a na názor mladých lidí, a dívky obzvláště, se v těchto kruzích skutečně nikdo neptal. Alžběta je tak svým postojem k sňatku líčena jako velmi pokroková žena, která zastává na tehdejší dobu velice moderní názory. Zároveň je líčena jako milující matka, pro niž je osobní štěstí vlastní dcery a posléze i vnučky, na prvním místě.

¹⁰⁷ Zlatá Praha, 16. 9. 1898, str. 2

¹⁰⁸ Národní listy, 18. 9. 1898, titulní strana

¹⁰⁹ Ženské listy, 10. 10. 1898, str. 3

¹¹⁰ Národní politika, 9. 11. 1899, titulní strana

3.3 Vzdělaná žena

Mým dalším tématem je obraz císařovny z pozice vzdělané ženy. Vzhledem k tomu, že Alžběta byla velmi vzdělaná, tak se nyní zaměřím na to, jestli periodika tuto stránku Alžbětiny osobnosti nějakým způsobem reflektují a pokud ano, jak.

Dobové prameny se o Alžbětě za jejího života z tohoto úhlu pohledu vůbec nezmiňují a to ani v případech, kdy se to přímo nabízí. Za povšimnutí zde stojí zmínka, která z tohoto hlediska referuje o její dceři Marii Valerii a v níž se píše: „*Malá princezna Marie Valerie, jejíž vychování biskupu Ronayovi svěřeno jest, čítá teď pŕulosma roku stáří a mluví německy, francouzsky, anglicky a italsky. Na stáří své jest velice rozumná. Jest učenlivá a nadání její se jeví hlavně v učení se cizím řečím, což bezpochyby zdědila po otci, kterýž co hoch všecky rakouské řeči znal.*“¹¹¹ Tato zpráva tak vůbec nepřipouští, že by Marie Valerie mohla být nadaná na jazyky po své matce, která ovládala několik řečí. Periodika ještě na několika místech referují o vzdělávání Marie Valerie a nikde se při této příležitosti nezmiňují o Alžbětě. Může zde hrát jistou roli skutečnost, že se bere ohled na císaře, protože se nehodí být jen naznačit, že by Alžběta mohla být v nějakém směru vzdělanější než on. Může to být také proto, že se o tom, že by byla Alžběta vzdělaná, všeobecně moc nevědělo.

Po Alžbětině smrti nastává obrat a najednou je téměř ve všech periodikách, která rekapitulují císařovnin život, podáván obraz Alžběty jako inteligentní a přemýšlivé ženy, která je navíc velmi vzdělaná, sečtělá a sama literárně tvůrčí a periodika referují o jejích intelektuálních zájmech. Periodika se také zmiňují o tom, jaký měla Alžběta pozitivní vztah ke studiu, jak toužila po nových vědomostech a jak se o všechno zajímala. To, že se najednou po Alžbětině smrti objevuje tolik zpráv, které referují, jak byla císařovna vzdělaná, bych přikládala jednak posmrtné glorifikaci Alžběty, kdy se velebí všechny stránky její osobnosti a jednak tomu, že tato stránka Alžbětiny osobnosti začala být více známá v důsledku napsaných Alžbětiných posmrtných životopisů a toho, že osoby z Alžbětina okolí občas zaslaly nějakému periodiku dopis, který obsahoval různé informace z Alžbětiných posledních dní a ve kterém se tak pisatel zmiňoval o Alžbětě i z tohoto hlediska.

Čtenář se tak například dozvídá, že Alžběta si v posledních letech svého života nechala postavit na ostrově Korfu zámek Achilleion, kde trávila čas především studiem řečtiny. Například v jednom fejtonu se o tom píše takto: „*Císařovna žila na ostrově Korfu velmi jednoduše. „Chci zde žít jako student!“ pravila kdysi s úsměvem. Žila tak, leč jako – pilný student. Chodila na procházky s knihou a studovala. Modrý školní sešit, takový, jakých užívají školáci, a prostá tužka, to bylo vše, čeho používala ku psaní. Psávala slova, časovala a skloňovala s pílí přímo vzácnou. Pracovala denně určité úkoly a předkládala je svému učiteli. Učení bylo vůbec největší její radostí, zvláště učení se řečtině.*“¹¹²

Téměř všechna periodika na několika místech píší, že císařovna byla velmi nadaná na jazyky, mluvila několika řečmi a věnovala se překladatelství. Zmiňují se o tom, že císařovna také četla do řečtiny přeložené Heinovy básně a Odyssea a už po třech letech studia řečtiny měla tento jazyk na takové úrovni, že do něj překládala Hamleta nebo Krále Leara.

Prameny také referují o tom, že císařovna se velmi zajímala o starověké Řecko, řecké umění a starožitnosti. Měla velmi ráda poezii a sama také básně psala. Jejími nejoblíbenějšími básníky byli Homér a Heine, jehož básně překládala do maďarského a anglického jazyka. Na jednom místě se například uvádí, že „*Heine zalíbil se jí jednou písní, jež vyjadřovala její duševní náladu, i věnovala mu pak celou pozornost.*“¹¹³

Heinrich Heine byl německým básníkem, který brojil proti feudalismu, a proto byl v Německu

¹¹¹ *Pražský denník*, 11. 9. 1875, titulní strana

¹¹² *Národní politika*, 24. 9. 1898, titulní strana

¹¹³ *Práce*, 18. 9. 1898, str. 4

velmi cenzurovaný. Periodika¹¹⁴ se rovněž zmiňují o tom, že Alžběta nechala Heinovi na ostrově Korfu zbudovat pomník. Tuto skutečnost periodika nijak nekomentují. Alžbětin zájem o tohoto básníka však poukazuje na její velmi liberální postoj.

¹¹⁴ O této skutečnosti referují: *Lidové noviny*, *Národní politika*, *Národní listy*, *Práce*, *Zlatá Praha*

3.4 Rozličné zprávy ze života císařovny aneb Alžběta jako sportovkyně a cestovatelka

Poslední téma, které jsem si zvolila, je poněkud rozsáhlejší. Budu se zabývat tím, jak prameny referují o císařovnině každodenním životě, přičemž ústředními body bude reflexe císařovny z hlediska sportovkyně a cestovatelky a to z toho důvodu, že 19. století zažívá doslova cestovatelský boom a stejně tak se začínají rozvíjet ženské sportovní aktivity a právě císařovna Alžběta byla známá tím, že hodně cestovala a byla vynikající sportovkyní. Nyní se tedy zaměřím na to, jak dobové prameny o císařovně z těchto hledisek píší.

V padesátých letech o Alžbětě periodika z tohoto úhlu pohledu vůbec nepíše a v šedesátých letech se objevuje pouze jedna zpráva v Národních listech, informující o tom, že „JV. císařovna Alžběta“ odjela do Miramare, kde pobude do té doby, dokud pro ni nebudou na Korfu úplně připraveny místnosti. Poté se vydá na cestu na Korfu. K tomu Národní listy ještě dodávají, že cesta i pobyt císařovny na ostrově Madeira stála císaře 500.000 zlatých. Toto není nijak komentováno, stejně jako skutečnost, že se císařovna chystá na Korfu. Vůbec se tak zde ani nevysvětluje účel cesty. Zpráva tak budí dojem skryté narážky na císařovnin lehkomyšlný způsob života. Nastiňuje tak obraz „rozmarne“ císařovny, která místo toho, aby ve Vídni plnila své vládařské povinnosti, si cestuje kam se jí zlíbí a císař pouze platí všechny výlohy.

V sedmdesátých letech o Alžbětě referuje pouze Pražský denník, který však o císařovniných cestách a sportovním vyžití psal opravdu hodně. Ve skutečnosti něco málo přes polovinu zpráv, které o císařovně tento list píše, se týkají císařovninu pobytu v cizích zemích. Důvody k pobytu se uvádějí buď rekreační (lázeňský pobyt, hony) nebo žádné. V žádném z článků nejsou uvedeny důvody zdravotní. Všechny zprávy tak poukazují na to, že císařovna cestuje pouze pro své vlastní potěšení.

Často se v těchto zprávách, které referují o císařovniných pobytech v zahraničí, popisují císařovninu denní aktivity, přičemž dominuje jízda na koni, účast na honech a procházky. Noviny tak například referují o císařovnině pobytu v Anglii, kde se účastní honu na lišky. Nebo v jiné zprávě referují o císařovnině pobytu v Gödöllö, kde císařovna tráví čas jízdou na koni, navíc se v kryté jízdárně účastní loveckého cvičení koní a vyššího jezdeckého umění. Noviny tak často poukazují na císařovninu jezdeckou vášeň a zálibu v honech a v jedné zprávě se přímo referuje o tom, jak Alžběta v tomto ohledu vyniká. Ve zprávě se konkrétně píše, že: „*Císařovna Alžběta byla pozvána od šlechtického sboru honebního v Římě k honbě na lišku před bránou sv. Šebastiana. Císařovna přijela ve voze v průvodu krále neapolského a vsedla pak na koně.*“¹¹⁵ Dále se píše, že: „*Císařovna vzbudila svou obratností při honbě a odvážlivostí v jízdě a přeskokování příkopů obdiv všech přítomných.*“

Občas se v novinách objevují také poměrně kuriózní informace. Například na jednom místě Pražský denník informuje o tom, že císařovna pobývá v Sassetotu, kde si každý den užívá mořských lázní. Tuto informaci doprovází popis takového typického lázeňského dopoledne. „*Na cestě do lázní ji doprovází vždy několik čestných dám. Vznešená paní nosí se velmi jednoduše. Má na sobě černý šat, paletu z černého sukna a klobouk z černé slámy. V jisté vzdálenosti se ubírá za císařovnou černochem ve svém kroji, který vede na šňůře velkého dánského psa. Císařovna umí výborně plovati. Po skončení lázní jde císařovna pěšky k blízké obci, kde vypije kotlík mléka, které se obyčejně v její přítomnosti nadojí. Odpoledne se projíždí několik hodin na koni.*“¹¹⁶ Zpráva tak poukazuje na to, že Alžběta se obléká velmi jednoduše, jako kdyby byla nějaká prostá žena, a navíc se nechává doprovázet černochem v kroji s velkým psem, což je na panovnici poněkud netradiční doprovod. Proto je možné říci, že se zde naznačuje, že císařovna je velmi skromnou ženou, která nepotřebuje, aby jí hned každý poznal a aby jí tak byly na každém kroku prokazovány zvláštní pocty hodné panovnici a dokáže tak vystupovat jako obyčejná žena, a tím

¹¹⁵ Pražský denník, 22. 1. 1870, str. 4

¹¹⁶ Pražský denník, 11. 8. 1875, str. 2

pádem, že má také blízko k prostým lidem. Tato zpráva se také hodně zaměřuje na císařovny sportovní aktivity. Na procházkách a jízdě na koni není nic neobvyklého, to jsou aktivity u žen z vyšších kruhů běžné, avšak informace, že císařovna umí výborně plavat už poněkud kuriózní je. Navíc na jednom místě se přímo uvádí, že se císařovna ráda koupe v širém moři a že si k tomuto účelu nechala zřídit otevřenou koupel. Plavání se považovalo za aktivitu, která nebyla hodna dámě z aristokratických kruhů. Pro ženu z těchto kruhů bylo plavání dokonce považováno za něco co pobuřovalo veřejnost a tudíž za něco nepřípustného. Zpráva tak poukazuje na to, že císařovna byla na svoji dobu poměrně pokrokovou ženou, která narušovala stereotypní představy o tom, jak by se žena jejího postavení měla chovat.

Kuriózní je rovněž článek, který taktéž referuje o pobytu císařovny v Sassetotu. V tomto článku se konkrétně píše: „*V polovině měsíce srpna počala se císařovna projížděti v lehkém člunu na moři. Na cestě této provázeli ji pouze dva veslaři. Každého dne odpoledne vstoupila do člunu a často se muselo až na vysoké moře vyjeti. Jediný prudký vichr by byl lehkou lodičku zajisté zvrátil. Někdy se už setmělo, když císařovna z loďky vystoupila. Na břehu očekával Její Vel. v případě tom vždy kočár, v němž se do zámku svezla. Vůbec milovala císařovna samotu. Mnohdy se v průvodu pouze jedné nebo dvou osob koňmo do okolí vydala. Jak známo, miluje císařovna náruživě honbu a jízdu. V zámeckém parku dala schválně nadělati zásek, které pak na svém koni přeskakovala. Z vyjížděk svých se císařovna kolikráte pouze sama do zámku vrátila.*“¹¹⁷ Císařovna je zde tak líčena jako velmi odvážná žena, která se nebojí riskovat, když se nechává vozit v obyčejné loďce až na otevřené moře. Císařovna je zde však také, jako i na jiných místech, popisována jako vášnivá jezdyně na koni, která dokáže skákat přes překážky, což může být dost nebezpečné, a tím opět prokazuje svoji odvahu. Noviny tak na mnoha místech podávají obraz císařovny jako nadšené a odvážné sportovkyně.

Noviny také často referují o tom, že císařovna cestuje na zapřenou, čili jako soukromá osoba na jméno hraběnky z Hohenembsu a že ji tudíž obyvatelé nemohou ani náležitě přivítat. Avšak i přesto všude kde lidé císařovnu poznají, tak jí prokazují náležitě pocty a srdečně ji zdraví, a tím tak císařovně prokazují povinnou úctu. Některé zprávy se navíc také zmiňují o tom, že císařovna odmítá přijímat jakékoli návštěvy, udílet audience a sama odmítá přijmout pozvání jakýchkoliv urozených osob. Na vysvětlenou obvykle uvádí, že císařovna chce žít ve vší tichosti. Například na jednom místě se o tom píše takto: „*Nepřijala nižádných návštěv, jakož ani jediného pozvání, které císařovně z blízkých zámků došly. Hned v prvních dnech došlo císařovně na sto žádostí o audienci a to od nejvznešenějších osob v tamní krajině. Císařovna však chtěla žít v tichosti a chtěla po celý svět pouze hraběnkou Hohenembsovou, kteréž jméno na své cestě přijala, zůstatí a proto také každému návštěvu odepřela.*“¹¹⁸ Noviny takto poukazují na skutečnost, že císařovna na svých pobytech v cizích zemích odmítá dostát svým reprezentačním povinnostem.

V novinách je také možné nalézt nepatrné narážky na skutečnost, že císařovna stále pobývá v cizině, kde se věnuje svým zálibám. Například na jednom místě se píše, že: „*Její Vel. císařovna Alžběta tráví jako obyčejně nynější podzimní dobu na korunním velkostatku v Gedelově.*“¹¹⁹ Zde slova „jako obyčejně“ vyjadřují, že na tom, že císařovna tráví nějakou dobu v cizině, není nic překvapujícího, což vypovídá o tom, že už si každý na císařovninu nepřítomnost u dvora zvykl. Nebo na jiném místě se píše: „*Její Vel. císařovna Alžběta odebere se, jak se ve dvorních kruzích proslýchá, po svém návratu z Gedelova opět do Londýna, aby se při podzimních honbách v Anglicku součastnila.*“¹²⁰ Podstatné je tady to slovo opět, které rovněž poukazuje na skutečnost, že císařovna pobývá stále v cizině, kde se věnuje svým zájmům a ve Vídni je spíše hostem než panovnicí.

Noviny však celkově pouze informují, ale zdržují se komentáře o skutečnostech, které poukazují na to, že císařovna zcela nedostává svým vladařským povinnostem.

Noviny tak podávají obraz císařovny Alžběty jako panovnice, která se vyhýbá svým

¹¹⁷ *Pražský denník*, 11. 9. 1875, titulní strana

¹¹⁸ *Pražský denník*, 11. 9. 1875, titulní strana

¹¹⁹ *Pražský denník*, 24. 10. 1879, titulní strana

¹²⁰ *Pražský denník*, 12. 10. 1877, str. 3

reprezentačním povinností, je věčně na cestách a žije jen sama pro sebe a své zájmy jako soukromá osoba, ačkoli její postavení panovnice ji zavazuje k tomu být především osobou veřejnou. Noviny tak podávají obraz císařovny, která nenaplňuje svoji úlohu panovnice. Zároveň však to, že noviny o Alžbětě píší, že na svých pobytech v cizině žije především jako soukromá osoba, je také možné chápat tak, že poukazují na Alžbětinu skromnost, že nepotřebuje, aby jí byla všude prokazována náležitá úcta a dokáže vystupovat jako obyčejná žena a tím pádem, že má blízko k prostým lidem.

V osmdesátých letech píše o císařovně z těchto hledisek nejvíce Pražský denník, dále Přítel dělníků a Národní politika a v jednom článku i Národní listy. Noviny tak i v těchto letech hodně referují o císařovniných pobytech v cizích zemích nebo se zmiňují o tom, kam se císařovna chystá odjet. Za důvod pobytu se nejčastěji uvádí hony nebo že se jedná o lázeňský pobyt, občas se uvádí zdravotní důvody nebo se také neuvádí důvody žádné.

V těchto letech se už příliš nepíše o tom, že by císařovna někam přijela „na zapřenou“ a odmítala udílet a přijímat audience. Prameny tak popisují jak všude, kam císařovna přijela, byla vítána a zdravena lidem, a tak opět vyjadřují, jak byla císařovně prokazována povinná úcta a o Alžbětě se píše jako o „vznešené panovnici“ nebo „vznešené paní.“

Avšak i v těchto letech se objevuje zmínka o tom, že císařovna žije jako soukromá osoba. Jeden článek tak referuje o císařovnině ozdravném pobytu v Amrsterdamu. V článku se popisuje, jak zde císařovna chodí na procházky k čemuž se dodává, že: „*Ke svým vycházkám šatí se Její Vel. jakož i dvorní dámy velmi jednoduše a nikdo téměř v ní netuší, když se pěšky prochází, její vysoké postavení.*“¹²¹ Článek zde opět poukazuje na to, že císařovna i přes své vysoké postavení dokáže žít bez vši okázalosti a chovat se jako obyčejná žena a vystupovat jako soukromá osoba.

Noviny mají opět občas takovou nepatrnou tendenci poukazovat na skutečnost, že císařovna je stále na cestách. Například na jednom místě se píše: „*Její Veličenstvo císařovna Alžběta vrátila se z návštěvy v Zantě opět na Korfu.*“¹²² Zajímavé je tady to slůvko opět, které je možné chápat jako skrytou narážku na to, že císařovna místo toho, aby se vrátila zpátky do Vídně ke svým vladařským povinnostem, se raději pojede opět rekreovat na Korfu. Zajímavou je z tohoto hlediska i zpráva podle níž jsou vyvráceny informace o tom, že císařovna Alžběta chce na radu lékařů odjet do Indie nebo do Ameriky. Tato zpráva tak opět odráží fakt, že císařovna je věčně někde na cestách, což dává popud pro vznik takovýchto zvěstí.

Periodika¹²³ také opět informují o tom, jak se císařovna na svých zahraničních pobytech věnuje sportovním aktivitám. Píší opět o tom, že císařovna chodí na vycházky, jezdí na koni a účastní se honu na lišky. Celkově však v těchto letech píší o císařovniných sportovních aktivitách méně než v letech sedmdesátých.

Na jednom místě se například referuje o císařovnině pobytu v Irsku za účelem honu na lišky. Noviny píší, že: „*Honu se oučastnilo loňského roku i dvě stě, někdy také tři sta osob, nejvíce šlechticů a statkářů z okolí. Také dámy počíná tato zábava kvůli císařovně zajímati i bylo jich loni i 20 při společnosti, letos bude jich jistě více. Císařovna jsouc zbožňována a obdivována od anglické šlechty obého pohlaví, honí nejradši lišky. Její Vel. bývá oděna v tmavý jezdecký šat a na hlavě má vysoký klobouk dle loveckého předpisu. Aby Její Vel. zblízka zřely, vypravují se dubliňské dámy ve velkém počtu do Summerhillu, chtějíce zřít krásnou paní, která při tom ještě císařovnou jest.*“¹²⁴ Císařovna tak nejenže vzbuzuje pozornost svým vzezřením, ale zároveň působí jako pokroková žena, která inspiruje mnohé další ženy k tomu, aby se též začaly zajímat o tuto aktivitu. Je zde tedy pro ženy vzorem. Toto je vůbec jediná zpráva, která poukazuje na to, že by císařovna byla pro někoho vzorem.

Zajímavá je též zpráva, která referuje o chystané výstavbě císařovniný jízďárny. Píše se v ní: „*Císařovna Alžběta, která náleží k nejhorlivějším navštěvovatelkám jízďárny a již také ve své jízďárně v Budíně některé opravy učinila, jakých třeba při vykonávání vyššího umění jezdeckého,*

¹²¹ Přítel dělníků, 22. 3. 1885, str. 2

¹²² Národní politika, 10. 11. 1888, titulní strana

¹²³ Zejména Pražský denník

¹²⁴ Pražský denník, 15. 2. 1800, titulní strana

*dá nyní pro svou soukromou zábavu vystavěti ve Vídni zvláštní jízďárnu. Se stavbou, která rozpočtena jest na 120.000 zlatých, počne se co nejdříve.*¹²⁵ Tato zpráva tak jednak poukazuje na císařovninu jezdeckou vášeň a jezdecký um a zároveň na fakt, že její záliba vyjde na 120.000 zlatých, což je tedy dost vysoká částka. Účelem této zprávy tak nejspíš nebude ani tak referovat o císařovnině jezdeckém zájmu, jako spíše o jejím rozmaru, který vyjde až tak draho. Může se zde také jednat o skrytou narážku na nesmyslnost celé této akce, když vezmeme v úvahu, že císařovna – jak bylo v mnohých zprávách naznačeno – se ve Vídni téměř nevyskytuje. Císařovna si tudíž nechá postavit nákladnou jízďárnu, kterou nakonec stejně skoro vůbec nevyužije.

V těchto letech se v novinách také objevuje jedna opravdu kuriózní historka, ve které se píše: *„Císařovna Alžběta získala na světové výstavě roku 1873 černošského hochu, jenž zůstal asi dva roky ve službě císařovny a často na procházkách doprovázel arcivévodkyni Marii Valerii. Roku 1875 vrátil se malý černocho do teplé Afriky, protože mu ve Vídni podnebí nesvědčilo. Dle zpráv afrického cestovatele Bohndorfa stal se nyní z malého černocho statný rolník u Dongoly, jenž zabývá se pěstováním datlových palem a jest úplně spokojen, třeba že neměl doma tak hezké šaty, jako míval druhdy ve Vídni. Stal se filosofem a říká rovněž, že „všude dobře, doma nejlíp!“*¹²⁶ Tato historka tak pro pobavení čtenářů líčí velmi jednoduchou formou osud malého černocho, kterého císařovna před několika lety obdržela.

V devadesátých letech se před císařovniným zavražděním o Alžbětě z těchto hledisek už příliš nepíše. Na několika místech se o Alžbětě takto zmiňuje Národní politika, Národní listy a v jednom článku i Přítel dělníků. O císařovniných sportovních aktivitách se v těchto letech nepíše vůbec. Noviny se tak pouze občas zmiňují o tom, kam se císařovna chystá odcestovat nebo v jaké zemi právě pobývá. Více než kdy dříve se uvádí, že se jedná o lázeňský pobyt a referuje se o císařovnině zdraví.

Z této doby pochází jedna velmi pozoruhodná zpráva, která referuje o císařovnině pobytu v Bernu. Píše se v ní, že: *„V Bernu stěžovala si císařovna na to, že chodí za ní zástupy zvědavcův, nepokládala prý bernské obyvatelstvo za tak maloměšťácké. Průvodci císařovny upozornili policistu na to, že černě oděná dáma jest císařovnou rakouskou, aby tudíž nedovolil obecenstvu ji sledovati. Policista odvětil ale, že nemá práva proti obecenstvu zakročovati, dokud se ničeho protizákonného nedopustilo.“*¹²⁷ Tato zpráva tak vykresluje císařovnu v poměrně negativním světle. Je to poprvé, kdy se objevuje zmínka o tom, že by si císařovna stěžovala na projev zájmu ze strany lidu a že by se o obyvatelstvu vyjadřovala tak hrubým způsobem. Ze zprávy je patrný poměrně ostrý tón, kterým líčí císařovninu stížnosti a navíc zpráva referuje, že se odmítá vyhovět požadavku císařovninu doprovodu, což je i přes udání důvodu dost nezvyklé, jedná se přece o císařovnu. V této zprávě tak chybí určitá pokora a úcta s jakou se o císařovně obvykle píše.

Po zavraždění císařovny Alžběty se v mnohých periodikách objevují zajímavé zprávy ze života císařovny. Velmi zajímavý je z tohoto ohledu článek,¹²⁸ který publikuje některé podrobnosti ze života císařovny, které vyjímá z knihy Arnošta Tissota.

Článek rekapituluje císařovnin život a hodně se zaměřuje na císařovninu cestovatelskou vášeň. Uvádí, že první dalekou cestu podnikla Alžběta roku 1861 na ostrov Madeira, aby se zde uzdravila. Od té doby se zálibou cestovala po světě. Referuje, že: *„Dále než na Alpy, na moře Jaderské a Jónské nesla touha panovníci. Od nilských rákosin po vřesoviště skotská konávala v posledních šestnácti letech dlouhé cesty téměř bez ustání pod jménem hraběnky z Hohenembsu. Na moři měla císařovna svou jachtu „Miramar“, trojstěžník nosnosti 1830 tun se strojem o 450 koňských silách, s moderním přepychem co nejskvostněji zařízený, pravý plovoucí palác. Na pevnině neužívala zvláštních vlaků, salonní vozy jí dostačovaly a nezáleželo jí na tom, stýkala-li se s cestujícími. Stihnuvši sem nebo tam, vystupovala co nejrychleji z vozu a odcházívала pěšky.*

¹²⁵ *Národní listy*, 1. 2. 1889, titulní strana

¹²⁶ *Přítel dělníků*, 15. 5. 1887, str. 3

¹²⁷ *Národní listy*, 2. 2. 1893, str. 3

¹²⁸ Tento článek publikuje 11. 9. 1898 *Národní politika* a zároveň *Národní listy*. 13. 9. 1898 jej publikují *Lidové Noviny* a 18. 9. 1898 *Práce*. Článek je ve všech uvedených pramenech totožný.

*Jsouc prostě oděna a provázena od jediné osoby mījela obyčejně nezpozorována. Zátíší s velkolepostí a půvabem přírody spojených nejraději k svému pobytu vyhledávala. Naopak zase nehrozila se nebezpečí, za bouře na moři vyhledávala lodní můstek, aby odtud pohlížela na rozkacené moře a zamračenou oblohu, na pevnině konala cesty s vytrvalostí, když jiní již nemohli dále, a bývala první na místě necítíc únavy ať v asijském úpalu nebo v zasněženém kraji severním.*¹²⁹ Takto se zde tedy poukazuje nejen na císařovninu zálibu v cestování, ale tak jako na mnoha jiných místech i na její potřebu cestovat jako soukromá osoba a jako obyčejný člověk bez lesku vši reprezentace. Alžběta je zde tak opět prezentována jako panovnice, která i přes své „výsostné“ postavení má blízko k prostým lidem. Císařovna je zde však také prezentována jako odvážná žena, která má ráda adrenalin, ráda riskuje a rovněž je vytrvalou sportovkyní.

Článek také na jednom místě popisuje císařovnin denní režim a znovu popisuje, jakou byla císařovna nadšenou sportovkyní a dokonce uvádí, jak byla císařovna v některých aktivitách přímo nedostižná a neměla sebe rovného. Na jednom místě se přímo píše, že: „*Život císařovnin byl velmi pravidelný. Každý den se vydávala na čtyř až pětihodinové procházky a pěstovala všelijaký sport. V chůzi a v jízdě na koni neměla sobě rovného. Nepřestávala jen na obyčejné jízdě, nýbrž vycvičila se i ve vysoké škole jezdecké. Za svého prvního pobytu ve Francii císařovna na melancholických divokých pláních nomádky v krajině šest až osm hodin bez přetržení bývala na koni. Bez odpočinku konala jízdou na 200 - 300 kilometrů. V štvanci a honech byla nedostižná. Modřínové háje Lainzské, houštiny Gedelovské, zelené lučiny irské vídali ji, ona bez váhání přelétala příkopy, přehradu a překážky. Koně její náležely k nejkrásnějším na světě. Avšak nejen v jízdě na koni vynikala, nýbrž pěstovala i plování a šerm.*“¹³⁰ V tomto článku je tak poprvé podáván obraz Alžběty jakožto sportovkyně, která nejenže vynikala v chůzi, jízdě na koni, ale také se účastnila štvanců a honů a ve všech těchto směrech byla dokonce nejlepší. Císařovna je tak poprvé po své smrti prezentována přímo jako vrcholová sportovkyně.

Národní politika a Nové pařížské mody také v jednom čísle z roku 1898 referují o císařovniných toaletách, přičemž první o tomto referuje Národní politika a o tři týdny později Nové pařížské mody, které publikují článek, který se nápadně podobá tomu z Národní politiky. Je to vůbec jediný článek z těchto pramenů, který píše o Alžbětině vztahu k panující módě a o jejím vkusu. Periodika podávají obraz císařovny jako moderní ženy, která i přesto, že nepodléhala proměnlivým módním stylům, se o módu velmi zajímala a Národní politika k tomu dodává, že císařovna byla pro vznešené kruhy ve Vídni takřka vzorem. Slovo takřka však vyjadřuje, že císařovna ve skutečnosti pro vídeňské ženy módní ikonou vůbec nebyla. Nehledě na to, že o tom, že by Alžběta mohla být z hlediska módy pro někoho vzorem, se Nové pařížské mody vůbec nezmiňují.

Národní politika také referuje o tom, že císařovna měla „*štíhlou, ohebnou a graciousní*“ postavu, která se v „*nádherných úborech velice půvabně vyjímal*.“¹³¹ Nové pařížské mody na toto konto píší, že „*Vznešená postava císařovny byla povždy ideálem všech modních umělců, byla nejen štíhlá, něžná a jemná, však i graciousní. V pase měřila pouze 48 cm, kdežto v bocích a prsou vynikala plností.*“¹³² Alžbětina postava je tak líčena v souladu s dobovým ideálem krásy.

Ve svých článcích také obě periodika rozebírají barvy, které císařovna ráda nosila. Referují, že císařovna neměla ráda pestré a nápadné odstíny. Nejraději nosila černobílý oděv nebo bílý s černým zdobením, světle šedá nebo šeríková barva byly jediné světlé tóny, mezi nimiž volila. Od smrti korunního prince Rudolfa chodila pouze v černé. „*A přece*“ píše Národní politika „*kdekoli se objevila, oslňovala své okolí pravou majestátností královskou.*“¹³³ Nebo Nové pařížské mody píší: „*Ať se i později několika slavností účastnila, objevila se vždy jen v smutečním obleku, a vzdor tomu zářila a vynikala ideální, královskou krásou.*“¹³⁴ Tyto věty tak

¹²⁹ *Národní politika*, 11. 9. 1898, str. 3

¹³⁰ *Národní politika*, 11. 9. 1898, str. 3

¹³¹ *Národní politika*, 23. 9. 1898, str. 3

¹³² *Nové pařížské mody*, 15. 10. 1898, str. 18

¹³³ *Národní politika*, 23. 9. 1898, str. 3

¹³⁴ *Nové pařížské mody*, 15. 10. 1898, str. 18

podávají obraz panovnice, která i přesto, že nosila v posledních letech svého života pouze smuteční oděv, byla oslňující kráskou z níž vyzařovala její majestátnost. Těmito slovy tak periodika rovněž prokazují zesnulé panovnici patřičnou úctu, která jejímu výsostnému postavení náleží.

4 Závěr

Periodika podávají obraz císařovny, který je s ohledem na její postavení značně idealizovaný. Dobové prameny tak podávají obraz krásné, ctnostné a dobrosrdečné panovnice, která vynikala svým dobrodiním a starala se o blaho svých poddaných. Zároveň podávají obraz císařovny jako řádné křesťanky a milující a vzorně pečující matky. O Alžbětě z pozice manželky se téměř nezmiňují. Periodika také o Alžbětě píše jako o cestovatelce a sportovkyni. Jednotlivé prameny se v pohledu na císařovnu příliš neliší, čím se však liší, je typ, počet a někdy i obsah zpráv.

V padesátých letech o císařovně píše pouze vládní Pražské noviny a beletristický týdeník Lumír, a to pouze z hlediska císařovny tradiční role panovnice a podávají o ní ideální obraz. Od šedesátých let o císařovně píše nejvíce Pražský denník, který začal vycházet místo Pražských novin. Toto periodikum uvádí řadu příběhů a zpráv, které referují především o císařovnině dobročinnosti a potažmo o tom, jak Alžběta naplňuje svoji úlohu panovnice. Pražský denník rovněž přináší poměrně obsáhlé zprávy o císařovniných zahraničních pobytech, ve kterých často popisuje Alžbětiny každodenní aktivity, přičemž se hodně zaměřuje na její sportovní vyžití. Zejména referuje o tom, jak císařovna s oblibou jezdí na koni a účastní se honů a sem tam přímo uvádí, jak v těchto ohledech vyniká. Na jednom místě dokonce píše, že Alžběta svou účastí na honech inspiruje mnohé anglické šlechtičny k tomu, aby se rovněž o tuto oblast začaly zajímat. Toto je jediný případ, kdy je císařovna líčena jako žena, která je vzorem pro ostatní ženy. Pražský denník také podává obraz Alžběty jako vzorné a starostlivé matky a to téměř výhradně v souvislosti s její nejmladší dcerou Marií Valerií. O vztahu Alžběty k synovi Rudolfovi se zmiňuje pouze okrajově a o její dceři Gizele vůbec. Na několika místech také podává obraz Alžběty jako řádné katoličky.

Za života císařovny o ní také poměrně hodně píše Národní listy, které jsou tiskovým orgánem mladočechů, Národní politika, tiskový orgán staročechů a v osmdesátých letech také Přítel dělníků, list psaný pro dělnictvo. Tato periodika se na rozdíl od Pražského denníku příliš nezmiňují o Alžbětině dobročinnosti. Občas referují o císařovnině roli matky, a to především v souvislosti se smrtí jejího syna Rudolfa roku 1889. Podávají obraz císařovny jako nešťastné matky, která je zdrcená touto událostí, ale celkově se ve svých soustrastných projevech zaměřují spíše na císaře. Národní politika také po smrti korunního prince Rudolfa referuje o Alžbětě jako o vzorné a milující matce, a to opět ve vztahu k její dceři Marii Valerii a o Gizele se rovněž vůbec nezmiňuje. Národní politika přináší také řadu zpráv o císařovniných cestách do ciziny, přičemž tyto zprávy jsou velmi stručné, pouze oznamují, kam se císařovna chystá odjet nebo kde právě pobývá. Rovněž Přítel dělníků v několika zprávách informuje o císařovniných pobytech v cizině, přičemž sem tam uvádí i nějakou příhodu, která se Alžbětě na jejích cestách udála. Na rozdíl od Pražského denníku se všechny tyto listy téměř vůbec nezmiňují o císařovniných sportovních aktivitách.

Pro Národní listy je charakteristické, že o císařovně za jejího života píše poměrně ostrým tónem. Vyjadřují se ke skutečnosti, že císařovna je stále v cizině, a tudíž nedostává svým vladařským povinnostem. Na několika místech také poukazují na to, jaký císařovna vede nákladný život. Je to jediné periodikum, které o Alžbětě nepíše s takovou uctivostí, jako všechny ostatní prameny. Avšak i na stránkách Národních listů a zejména Pražského denníku se objevují mírné narážky na fakt, že císařovna stále pobývá v cizině a Pražský denník navíc poměrně často referuje, že císařovna na svých cestách žije jako soukromá osoba, čímž poukazuje na skutečnost, že se vyhýbá svým reprezentačním povinnostem.

Po zavraždění císařovny o ní referuje nejvíce periodik, z nichž největší počet článků přináší Národní politika a Národní listy. O císařovně však v této době píše i listy, ačkoli pouze v několika málo článcích, které se do této doby o Alžbětě vůbec nezmiňují. Mezi ně patří Lidové noviny, dále noviny psané pro dělnictvo – Práce a Právo lidu, beletristický týdeník Zlatá Praha a časopisy určené ženám – Nové pařížské mody a Ženské listy. Ve všech těchto dobových pramenech je podáván obraz císařovny, který je v rámci posmrtné glorifikace značně idealizovaný a u jednotlivých periodik se téměř vůbec neliší.

V této době mají všechny prameny tendenci vysvětlovat a omlouvat skutečnost, že císařovna zcela nedostávala svým vladařským povinnostem. O Alžbětě referují především jako o nešťastné, churavé a trpící ženě, kterou hluboce zasáhla smrt syna a s níž se snažila vyrovnat na svých cestách. Proto se hlavně v posledních letech zcela stáhla z veřejného života, ale přesto o ní periodika uvádějí, že všude, kde mohla, konala dobrodiní. Prameny tak zároveň podávají obraz císařovny jako nešťastné a milující matky.

Periodika v této době také poprvé referují o Alžbětě jako o vzdělané ženě a zaměřují se především na její znalost několika jazyků. Jediný list, který o Alžbětě z tohoto hlediska vůbec nepíše, je Právo lidu a týdeník Práce se o císařovně z tohoto úhlu pohledu zmiňuje pouze okrajově. Příkládala bych to skutečnosti, že oba tyto prameny jsou určeny pro ty nejnižší vrstvy obyvatelstva, které se živí manuální prací a nemusí tuto stránku vůbec reflektovat.

Po Alžbětině zavraždění je o ní poprvé podáván obraz jako o vrcholové sportovkyni, která dokonce byla nejlepší jezdkyň na koni, a rovněž v honech a štvanicích nebyl nikdo, kdo by se jí vyrovnal. Alžběta je tak po své tragické smrti prezentována ve všech směrech v tom nejlepším světle.

V periodikách se také, jak za života císařovny, tak i po její smrti vyskytují určité modely císařovna chování. Častý je model dobrotivé panovnice, která navštěvuje nemocnice a jiné dobročinné ústavy. Téměř ve všech těchto zprávách se píše o tom, jak císařovna rozmlouvá s nemocnými, zajímá se o jejich stav a rodinné poměry a pro každého najde slova útěchy. Dále pak, jak si pacienty a personál získává svojí dobrotivostí a půvabem a jak jí všichni dávají najevo svoji úctu a obdiv.

Častý je též model zpráv, který rovněž referuje o císařovnině dobročinnosti a poukazuje na to, jak císařovna koná dobrodiní skrytě, nikým nepoznána, obvykle poté, co se stane svědkem nějaké tragické události. Tímto se poukazuje nejen na její skromnost, ale také na to, že císařovna netouží po tom, aby jí byly na každém kroku prokazovány pocty hodné panovnice.

Rovněž se hojně vyskytuje model zpráv, který referuje o císařovniných pobytech v zahraničí. Často uvádí, že Alžběta cestuje společně se svojí nejmladší dcerou a informuje o tom, jak spolu tráví čas. Tyto zprávy rovněž popisují císařovninu každodenní sportovní aktivity, některé referují o tom, že Alžběta žije jako soukromá osoba a že má blízko k obyčejným lidem. Vyskytují se rovněž zprávy, které pouze informují v jaké zemi císařovna právě pobývá nebo kam se zrovna chystá odcestovat, ale dále nic bližšího neuvádějí.

Celkově z periodik o Alžbětě nejvíce píše Pražský denník, Národní politika a Národní listy. Na druhou stranu, kromě několika málo zpráv poté, co se císařovna stala obětí atentátu, jsem o Alžbětě nenašla vůbec žádné články v časopisech určených ženskému čtenářstvu. Kromě Lumíru a Zlaté Prahy se o ní příliš nepíše ani v beletristických časopisech. O Alžbětě však poté, co se stala obětí atentátu, píše i Katolické listy, které jsou tiskovým orgánem Strany katolické. Krátce se o ní také v jednom článku zmiňuje periodikum Naše snahy, které je tiskovým orgánem Národně-sociální strany československé. Z anarchistického tisku o ní píše pouze Omladina. Obě periodika krátce referují o skutečnosti, že se císařovna stala obětí atentátu a i tak se spíše zaměřují na otázku anarchismu. Vůbec žádné zmínky jsem o Alžbětě nenašla v humoristických časopisech a v periodikách, která jsou tiskovým orgánem Strany agrární (Selské noviny), Strany radikálně státoprávní (Radikální listy) a Strany radikálně pokrokové (Samostatnost).

V Čechách také vyšlo za života císařovny několik oslavných spisů a krátce po její smrti velké množství pamětí a životopisů. Vzhledem ke značnému rozsahu pramenů českého periodického tisku jsem se tímto materiálem nezabývala. Ze stejného důvodu jsem se rovněž nezabývala německy psaným tiskem. Těmito dalšími prameny se budu zabývat v rámci diplomové práce a následující badatelské činnosti.

Příloha 1 – Tabulky periodického tisku

PERIODICKÝ TISK POLITICKÝ				
Periodikum	Vydavatel¹	Datum vydání	Místo vydání	Politická orientace
Lidové noviny	Vydavatelské družstvo Lidové strany v Brně	1893-1945	Brno	Lidová strana na Moravě
Národní listy	Julius Grégr	1861-1941	Praha	Národní strana svobodomyslná
Národní politika	V. Nedoma	1883-1891	Praha	Národní strana
	Ad. Srb	1892-1893		
	Josef Kummer	1893-1895		
	Raimund Cejnek	1895-1895		
	Ludvík Bratršovský	1895-1918		
Práce	Julius Kittl	1891-1898	Ostrava	Československá sociálně demokratická strana dělnická
Právo lidu	Československá strana sociálně-demokratická	1892-1948	Praha	Československá sociálně demokratická strana dělnická
Pražské noviny	Synové Bohumila Haase	1825-1864	Praha	Vládní politický list
Pražský denník	Vojtěch Kubelka	1866-1898	Praha	Vládní politický list
Přítel dělníků	František Wattolik	1885-1888	Ostrava	Československá sociálně demokratická strana dělnická
	Arnošt Hebling	1888-1894		

¹ Uvádím pouze ty vydavatele, kteří dané periodikum vydávali v letech, ze kterých pochází můj výzkumný materiál.

PERIODICKÝ TISK NEPOLITICKÝ				
Periodikum	Vydavatel¹	Datum vydání	Místo vydání	Charakteristika
Blahověst	František Srdínko	1862–1881	Praha	Katolický týdeník
Lumír	Kateřina Jeřábková	1852-1863	Praha	Beletristický týdeník
Nové Pařížské mody	Alois Hynek	1895-1916	Praha	Ženský časopis
Zlatá Praha	J. Otto	1884-1929	Praha	Beletristický týdeník
Ženské listy	Ženský výrobní spolek český	1874-1926	Praha	Ženský časopis

¹ Uvádím pouze ty vydavatele, kteří dané periodikum vydávali v letech, ze kterých pochází můj výzkumný materiál.

PŘEHLED PERIODICKÉHO TISKU	
Periodikum	Ročník
Lumír, Pražské noviny	1854
Blahověst, Národní listy, Pražský denník	1860-1869
Národní listy, Pražský denník	1870-1879
Národní listy, Národní politika, Pražský denník, Přítel dělníků	1880-1889
Národní listy, Národní politika, Přítel dělníků	1890-1898
Lidové noviny, Národní listy, Národní politika, Nové pařížské mody, Práce, Právo lidu, Zlatá Praha, Ženské listy	1898-1899

PŘEHLED PERIODICKÉHO TISKU		
Periodikum	Ročník	Počet článků
Blahověst	1863, 1867	2
Lidové noviny	1898	3
Lumír	1854	4
Národní listy	1861, 1865, 1866, 1878, 1881, 1889, 1892, 1893, 1894, 1898	23
Národní politika	1886, 1887, 1888, 1891, 1892, 1893, 1896, 1897, 1898, 1899	36
Nové pařížské mody	1898	2
Práce	1898	2
Právo lidu	1898	2
Pražské noviny	1854	11
Pražský denník	1866, 1868, 1870, 1871, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1885, 1886	59
Přítel dělníků	1885, 1887, 1889, 1890	7
Zlatá Praha	1898	2
Ženské listy	1898	1

Příloha 2 – Ilustrace - Zavraždění císařovny Alžběty v Ženevě

Zlatá Praha, 16. 9. 1898, titulní strana

PRÁCE.

Vychází každou neděli.
Předplatné:
Celoroční 1 zl. 50 kr. půl-
leté 96 kr.
S poštovní náklady: 3 zl.
a 2 d.

Jednotlivá čísla
po 5 kr.
Se obzvlášť v mládežnických
kruzích:
Jed. čísla a E. Seidlová
v Mor. Ostravě.

Politický týdeník pro dělnictvo.

Pravda, svoboda a láska!

Dělníci, rozšiřujte tento svůj list!

Právo a spravedlnost všem!

Redakce, administrace a expedice v Mor. Ostravě na náměstí č. 18. nově.

Příspěvky s díky přijímáme z kruhů zvláště dělnických; nahradíme rádi hotové výlohy a honorujeme dle možnosti.

Číslo 35.

V Mor. Ostravě, v neděli dne 18. září 1898.

Ročník VIII.

Císařovna Eliška v Ženevě zavražděna.

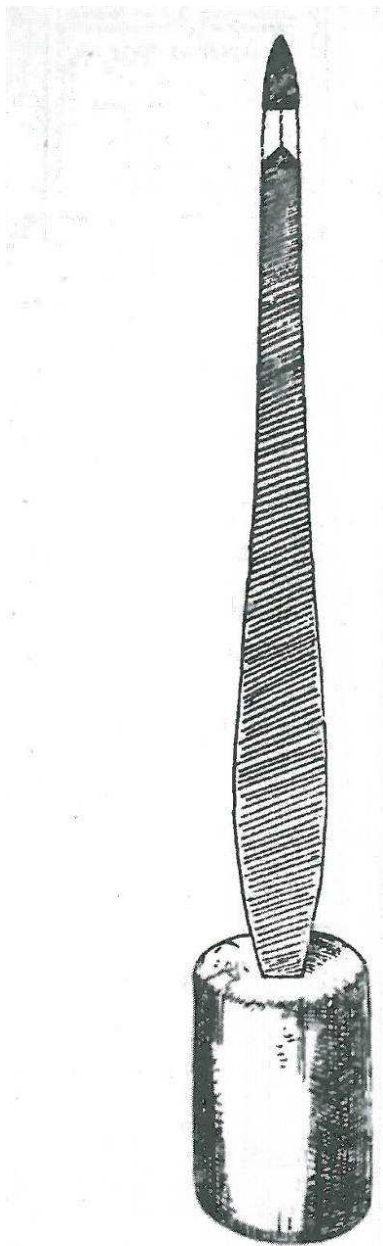
Rakonsko-uherská císařovna a královna Eliška.

Illustrované zvláštní vydání.

Vražedný útok na císařovnu Elišku dne 10. září 1898 v Ženevě.

Práce, 25. 9. 1898, titulní strana

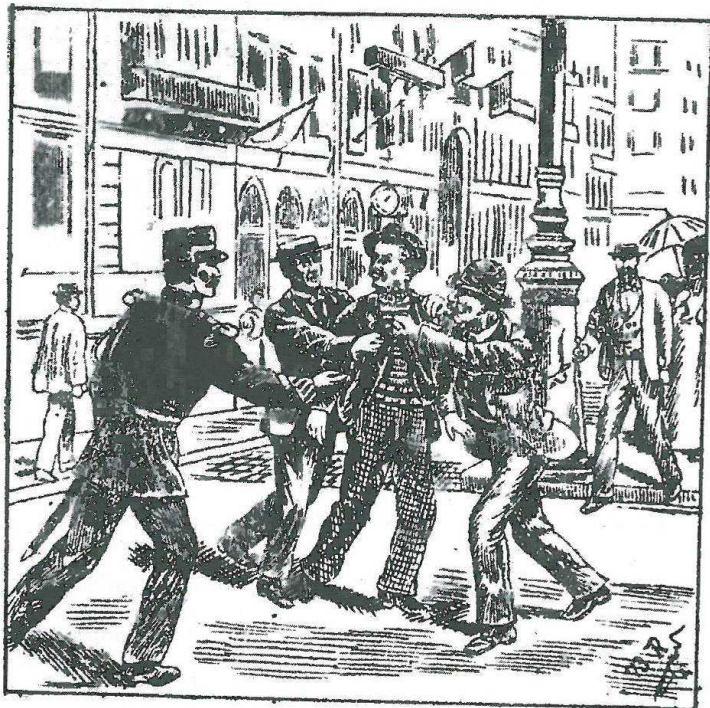

**Nástroj, jímž byla císařovna Eliška
zavražděna.**

Práce, 25. 9. 1898, str. 2

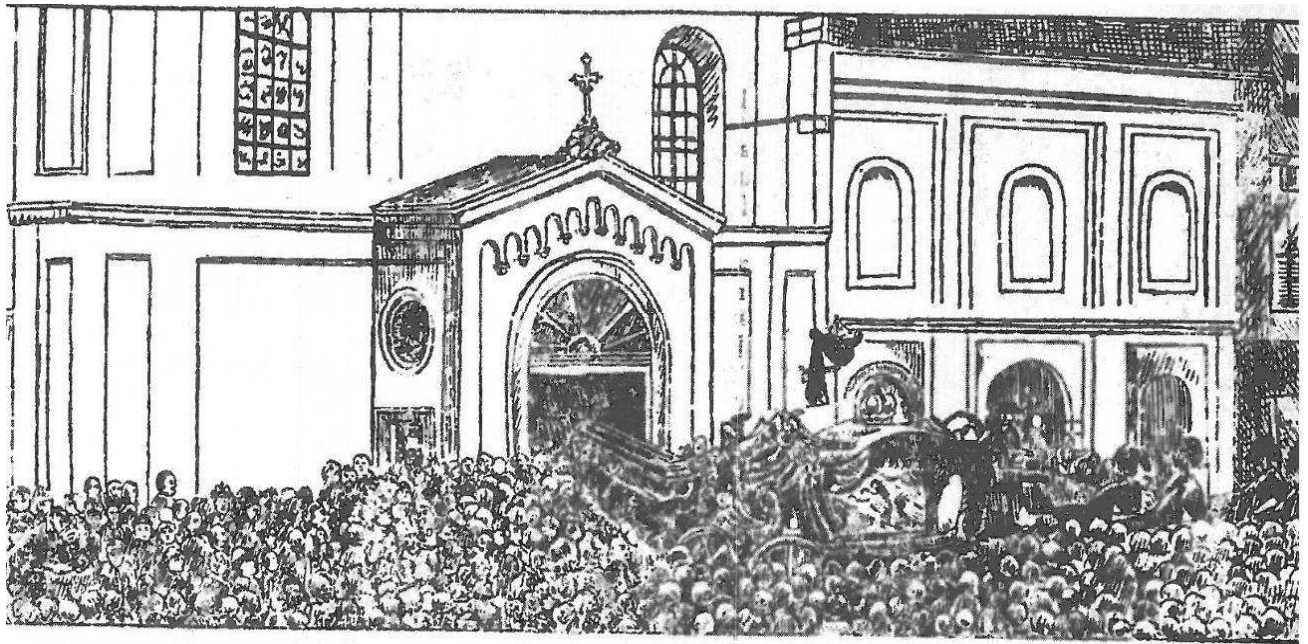

Vrah císařovny Luigi Luccheni.

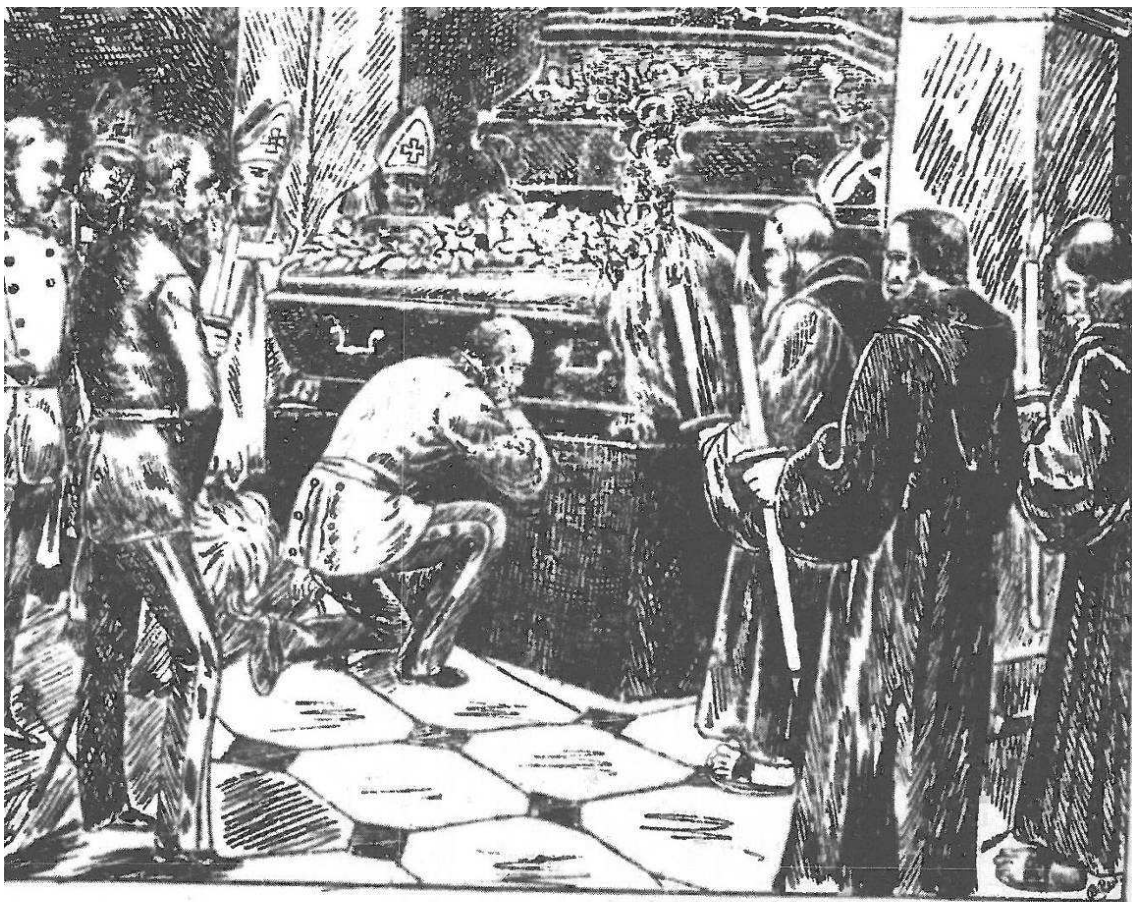
Polapení vraha.

Práce, 18. 9. 1898, str. 4; 6

Pohřební průvod do hrobky v klášteře O. O. kapucínů.

Práce, 25. 9. 1898, str. 5

Císař v hrobce.

Práce, 25. 9. 1898, str. 5

Příloha 3 - Seznam pramenů a bibliografie

Prameny:

Blahověst, ročník: 1863, 1867

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29285&it=0>

Lidové noviny, ročník 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=11048&it=0>

Lumír, ročník 1854

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29352&it=0>

Národní listy, ročník: 1861, 1863, 1865, 1866, 1878, 1881, 1889, 1892, 1893, 1894, 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=12220&it=0>

Národní politika, ročník: 1878, 1886, 1887, 1888, 1891, 1892, 1893, 1896, 1897, 1898, 1899

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29826&it=0>

Nové Pařížské mody, ročník 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=28846&it=0>

Práce, ročník 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29246&it=0>

Právo lidu, ročník 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=4749&it=0>

Pražské noviny, ročník 1854

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29143&it=1>

Pražský denník, ročník: 1866, 1867, 1868, 1870, 1871, 1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881, 1882, 1885, 1886

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29657&it=0>

Přítel dělníků, ročník: 1885, 1887, 1889, 1890

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=29199&it=0>

Zlatá Praha, ročník 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=3063&it=0>

Ženské listy, ročník 1898

Oddělení časopisů Knihovny Národního muzea, databáze Kramerius NK ČR:
<http://kramerius.nkp.cz/kramerius/PShowPeriodical.do?id=15201&it=0>

Bibliografie:

BERÁNKOVÁ Milena, *Dějiny československé žurnalistiky, I. díl*, Praha 1981

BURTON Graeme, JIRÁK Jan, *Úvod do studia médií*, Brno 2003

CORTI Egon Caesar Conte, *Alžběta, Zvláštní žena. Podle písemných pozůstalostí císařovny, deníků její dcery a dalších nezveřejněných dokumentů*, z německého originálu „*Elisabeth, Die seltsame Frau*“, přeložili Ingeborg a Milan Churaňovi, Praha 2008

EFMERTOVÁ Marcela C., *České země v letech 1848–1918*, Praha 1998

FISCHER Lisa, *Schattenwürfe in die Zukunft. Kaiserin Elisabeth und die Frauen ihrer Zeit*, Vídeň 1998

GALANDAUER Jan, HONZÍK Miroslav, *Osud trůnu habsburského*, Praha 1986

HAMANNOVÁ Brigitte, *Alžběta. Císařovna proti své vůli*, z německého originálu „*Elisabeth. Kaiserin wider Willen*“, přeložila Věra Macháčková-Riegerová, Praha 1997

HORSKÁ Pavla, *Naše prababičky feministky*, Praha 1999

JIRÁNEK Tomáš, LENDEROVÁ Milena, MACKOVÁ Marie, *Z dějin české každodennosti. Život v 19. století*, Praha 2009

KETTERL Eugen, *Paměti komorníka císaře Františka Josefa I.*, z německého originálu „*Der Kaiser, wie nur Einer ihn sah*“, přeložil a zpracoval Milan Hodík, Praha 1970

KUBÍČEK Jaromír a kolektiv, *Noviny české republiky od počátku do roku 1918. Část 2 - Přehledy, rejstříky*, Brno 2008

LENDEROVÁ Milena, *K hříchu i k modlitbě. Žena v minulém století*, Praha 1999

LENDEROVÁ Milena, RÝDL Karel, *Radostné dětství? Dítě v Čechách devatenáctého století*, Praha 2006

LENDEROVÁ Milena, KOPIČKOVÁ Božena, BUREŠOVÁ Jana, MAUR Eduard (EDS.), *Žena v českých zemích od středověku do 20. století*, Praha 2009, str. 69

ROUBÍK František, *Časopisectvo v Čechách v letech 1848-1862*, Praha 1930

ROUBÍK František, *Bibliografie časopisectva v Čechách z let 1863-1895*, Praha 1936

TINKOVÁ Daniela, *Tělo, věda, stát. Zrození porodnice v osvícenské Evropě*, Praha 2010

URBAN Otto, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982

URBAN Otto, *České a slovenské dějiny do roku 1918*, Praha 1991

URBAN Otto, *František Josef I.*, Praha 1991